

Түркмен ыли

*Хакыкаты айт, эгер хер нәче ажы болса-да.
Мухаммет пыгамбер.*

Шу санда: В номере :

СЫЯСАТ

- Худайберди Халлы
Икийүззлилик сыясаты.2
Александр Серов
Талышлар кимлерден
ве ниреден дөрән?5

ЫКДЫСАДИЕТ

- Сапармурат Иклымов
Открытое письмо, написанное
в стамбульской тюрьме
(ноябрь 1996 г .продолжение)..... 7

МИЛЛЕТ

- Батыр Гарриев
Түркмен илиниң тарыхы миссиясы.....13

ДАШАРЫ ЮРТ

МЕТБУГАТЫНЫҢ САХЫПАЛАРЫНДАН

- Марат Курт
Дийсең өз болушлы түркмен «Сердары».21

КАНУН ВЕ ДЕМОКРАТИЯ

- Нежеп Хазарлы
Оникинжи июлчыларың «иши».....22

ЖЕМГИЕТ

- Арслан Чарыяров
Милли идея.....25

ЭДЕБИЯТ

- Халык Гаража.
Гошгылар.....34
Ёдгар Обид
Кайтаман бир кун.....36

ТЕЕНЕ, ХЕНЕК, ЁМАК

- Гайгысыз Чүри
Тирьекешлеринң мейлисинден
«Кинаялы кысса».....37
Аязхан Чарыклыев
Түркменлер дегишйәрлер.....38

*Редакция окыжылары өз пикиринин
авторларың пикири билен габат
гелмегиниң хәкман дәлдиги барада хабардар
эдийәр @ Түркмен или-1997 № 3 (5)*

*Не считая, что ее мнение единственно
верное, редакция может отражать и прямо
противоположные позиции.
@ Түркмен или 1997 № 3 (5)*

СЫЯСАТ

ИКИЙҰЗЛУЛИК СЫЯСАТЫ

Кимиң айданы ядымда ёк, йоне «хер бир задың чакы - чени бар, эмма песлигин, ярамазлыгын веллин хич чёги болмаз» дийипди. Бу сөз хич ядымдан чыканок, себәби дурмуш шол сөзүң чындыгыны bize горкезип дур. Биз гүн - гүнден шол песлиге, дүйпсүз гараңкылыга тарап барярыс. Эгер оң ол песлиге гөрмән - билмән гиден болсак, инди гөрүп - билип барярыс.

Шейле-де болса, ил арасында «халкың агыр ягдайыны Ныязов билйән дәлдир, билсе бейле этдирмезди» диен кичижик ынам барды. Вагт шол ынамы хем пужа чыкарды. Эгер Ныязов халкың ягдайыны ачык билмейән болса, она хич вагт «гарамааяк илат» диймезди. Онсоңам хәзирки дөвлет ховпсузлык гуллуғы оңкүлери ялы дәл. Эгер коммунистлер дөврүнде әхмиети улы болмадык хер ики- үч района бир КГБ ишгәри гоилан болса, хәзирки дөврүде ады әтрап боланың хер биринде бир КНБ ишгәри бар. Онуң дашындан оларың әнчеме агентлери хем бар. Шонуң үчин юртдакы ягдай президенте шейле бир айдың болмалы, ол хатда гарамааяк халкың билмейәнлерини-де артыгы билен билйәр. Эгер халк президентиң билйәннини билседи, онда, белки, йүрегине шикес етерди.

Президент телөфон билен улы дөвлет маслахатыны гечиренде, гарамааяк халк дийилйөнине айлык бермек үчин 15 миллион амеркан долларыны сатып, ондан 45 миллиард манат пул газанып, дайхана бөлүнендигини айтды. Дөвлет газнасында пул ёк. Дөвлет газнасы бош. Пул доллар сатып алян адамларың элинде. Нәдип тутуш бир милетиң пулуны санлы адам оз элинде жемләп билйәр? Нәдип ол элини ачса-ха адамлара пул бар, юмса-да бейлекилер бармак яламалы боляр? Хут президентиң ози— шол пулы ярадан адам бейлекилериң элинден ызына сатып алмалы боляр. Гордүнизми, ягдай нәхили дережә барып етипдир! Шол пула эелик әдйәнлер болса президентиң алкымында, оларың аягының ашагында «Мерседес» маңыны. Олар бу пулы нәдип ол дережеде оз эллеринде жемләп билйәрлер? Олар манат пулы берип, гайтам амеркан долларыны әдинйәрлер ахырын! Бу оңкүденем ховплурак дәлмидир? Ёк, ховплы дәл.

Гелиң, бу болян ишлериң бир болежигини атма - ат гөрүп гечелиң. Түркменистаның бәш веляатының бири Марыны алып гөрсек, ол ердәки иң хорматлы хем бейик адам, юрды абаданлашдырмалы, тертибе гетирмели адам Гурбанмырат Оразовың юрды юмрушы барада президентиң ози шейле дийипди: «Мары веляатында ёл берилен кемчиликлер барада айтмак маңа агыр дүшйәр. Веляат боюнча 200 мұң тонна пагта артык язылыпдыр. Аслында ёк хасылы йыгдык дийип хасабат берлипдир.»

Инди икинжи бир мөхүм угур галла барада президентиң айдан сөзүне үнс берелиң. Гүррүң ене Мары барада барял: «Мен шу ерде веляат боюнча галп язылан дәне барадакы маглуматлары хем айтмак ислейәрин. Веляат боюнча 108 мұң тонна дәне галп язылыпдыр. Шонча мукдардакы бугдайы халка пайладык дийип я-да хер гектара 570 килограм тохум сепдик дийип маглумат дүзүлипдир.» Бу президентиң метбугат үчин ачык айдан сөзи. Эмма шейле-де болса, гор, нәхили айылганч хем хопукдырыжы. Ене мундан дашары-да бир маглумат бар. Оны президент оз голай ёлдашларының янында айдыпдыр. Мары веляатында гечен йыл пагта планы бары - ёгы 13 процент ерине етирилипдир. Галла планы болса бары - ёгы 8 процент болупдыр. Шейле совал йүзе чыкяр, эгер 1996-нжы йылда шол хасыл онен болса, 1995-нжи, 1994-нжи ве 1993-нжи йылларда нәче хасыл өндүкә? О йылларам-а план долды дийлип рапорт берлип, дабара бары әдилипди.

Ягдайың шу дережә барып етенини гөрүп - билип дуруп, президентиң метбугат секретары Какамырат Баллыев шу вакадан сонра шейле язяр. «Совет Союзы диен хөкмүрован, дийдимзор жемгыете дахыллык әдилмедик ишлер әдилди, йыгылмадык хасыл хармана табшырылды дийип телим йыллап галплык әдип гелендигимизи ядымыза салалың.» Ёлдаш Какамырат Баллыев, гечмиши ятламагың нәмә гереги бар?! Сениң өзүң хут шу макалаң мысал алнан сетириниң ёкары янында шейле язърсың: «Басмалы болса шу залда отуранларың гылла ярыны басаймалы — дийип, Сапармырат Түркменбашы ене улудан дем алып, дүшүндирийәр.» Хут шу сөзүниң ыз янындан К. Баллыев ене шейле диййәр: «Себәби биз дийсең арасса дөвлет гуриярыс, она галплык, алдавчылык ярашмаяр.» Какамырат Баллыевиң индики сөзи гара харплар билен айратын горнүкли әдилип язылыпдыр. Ине, ол: «Гарашсыз, битарап түркмен дөвлетинде галплык, хыянат, гөзбоягчылык диен ялы затлар гүн

шоҳлеси дүшен гар топбагы дейин биреййём эреди.» Диймек, бизде, галплык, артдырып язма ёкмуш. Ким бу ерде догры, ким яланчы – президент Сапармырат Түркменбашымы я-да хабарчы Какамырат Баллы?

Бу эдилйән оюнларың халыс дилужыдыгына миллет инди дүшүнйәр. Миллети ач - ялаңач гоян, бир буханка нан үчин, барып Ашгабат шәхеринде дүкан сырып йорен миллетиң хәкими, ун - чорек талап эдип көчә чыкан аяллары дүрре билен сайгылан хәким болса ене президентиң янында. Хатда шонча этмишинден соңра-да ене везипеде галдырылмагыны, этмишиниң багышланмагыны президентден хайыш эдйәр.

Хава, иште гойберен юмурышыклары үчин президент Гурбанмырат Оразовы ишинден бошатды. Онуң везипесинде галдырмак барадакы хайышыны болса эшитмезлиге салды. Президентиң велята гелип - гиден дабарасы өчүшмәнкә бу ере президентиң саг голы, тарыпчысы хем ин бетер жанкоери Оюнжук Мусаев гелди- де Гурбанмырат Оразовы Мары велятының Демократик партиясының Биринжи секретарлыгына белледи. Муна халк шейле бир хайран галды велин, нәхили дүшүнжегини нәме диерини билмеди. Халк нәме дийсин.

Себәби хут Гурбан Оразов Президент сайлавларының әхлисиниң Комиссия башлыгы болупды. Хут Гурбан Оразов «Президенти он йыллык мөхлет билен үйтгевсиз сайламалы» дийип теклип эдипди. Хут шол Референдума-да ол ёлбашчылык эдип, президентиң 99,99 процент сес алмагына ярдам эдипди. Хут Гурбан Оразов «Диңе бир түркмен манадына дәл, эйсем теңелере-де, хатда бирлик теңә-де диңе президентиң шекилини ерлешдирмели» дийип теклип гиризипди. Хут Гурбан Оразов президентиң доглан гүнүни умумы халк байрамчылыгына өвүрмели, адамлара үч дынч алыш гүни билен байрам этдирмели дийипди. Ол үч гүн болмады, бир гүн болды, соңра президентиң өзи тарапындан ады үйтгедилип, Байдак байрамчылыгы дийлип атландырылды. Эмма аслында максат велин шонлугына галды ахырын.

Президентиң ойлап тапан касамына хут Гурбан Оразов: «Президентиме донүклик этсем, гой, мениң өмрүм күл болсун» диен сөзлери гөшмалы дийип, ер депип гыгырыпды хем оны кабул этдирипди. Хут Гурбан Оразов Сапармырат Түркменбашының дөшүне икинжи Алтын йылдызы дакмалы дийип теклип гиризипди.

Шонуң ыз янындан санлы гүн гечмәнкә, президент : «Басмалы болса шу залда отуранларың гыл-ла ярыны басаймалы» дийди. Элбетде, бу сөз Мары хәкимлерине дегишли.

Инди бу ерден бир мөхүм ягдай йүзе чыкяр. Бир адамың айдан бир сөзи-хә женаят дережесинде, бейлеки сөзи хем Гахрыманлык дережесинде. Онуң бир айдан сөзи алтына гапланяр, халк үчин агыр чыкдажылара элтйәр. Бир гүнлүк өмри болмадык, эмма халкың рысгалындан алнып ясалан бир теңгелиге президентиң шекили ерлешдирилипди. Ол хут шол дорән гүнүнде-де хүмметсизди, хич бир дерде яраман, бир теңә берлен зат болманды. Инди-хә хас бетери. Хатда көчеде отуран гедая-да йүзи президент суратлы онлук манады берсең, ызындан гаргап, пулуңы йыргып зыңяр. Ханы ол байлык! Гурбан Оразовың бир сөзи үчин еле соврулды гитди. Оны хатда Г.Оразовың өзи, төвергиндәкилерем-ә пул хасап эденек. Гурбан Оразовың сөзи Цчин тутуш юртда иш ятырылып, байрам эдилип, Байдак байрамы дийлип, президентиң доглан гүни белленилйәр. Гурбан Оразовың сөзи үчин президент дөшүне икинжи алтын йылдызы дакды ве довлет газнасындан өзүне сылаг хөкмүнде 100 мұң америка долларыны алды. Бу нә болуш, бизиң өз манадымыз, йүзи президент суратлы пулы президентиң хут өзүниңем аласы геленек.

Гурбан Оразовың сөзүне ынанылып, гечирилен референдум 99,99 процент болды дийилди ве ол кануны гүйже гиризилди. Хут шонуң сөзүне ынанылып президентиң мөхлети 2002-нжи йыла ченли гүррүңсиз узалдылды. Хут шол бир вагтың өзүнде-де Гурбан Оразовың «биз планымызы йүз процент артыгы билен долдук» диенине ынанмаярлар.

Бу нәхили бейле боляр? Гурбан Оразовың сөзүнден, гой, кемип айдаянымызда-да 200 мұң тонна пагта билен 100 мұң тонна галла гечкн йылда кем болупдыр. Белки, кем дәлди? Белки, биз Оразовың ондан өңки айдан сөзлерине канун дийип дүшүнишимиз ялы , план бадатда-да онуң айданына канун диерис?

Ене президентиң сөзүни мысал гетирелиң: «Гурбан Ораз, сен нирә середйән? Ашгабадың чорек дүканларына 100 адам нобата дурса, онуң 60-70 санысы Марыдан геленлер-ле? Сен нәме илатына ун нормасыны вагтлы - вагтына беренекми?» «Вагтлы - вагтында» болайшыны.

Ашгабат демир ёл вокзалында бир милиционер оба чөрек алып барян аялы тутуп, элинден чөрегини алжак болупдыр. Ол болса аглаяр. Ене бир марылы аял Ашгабатдан алан чөрегини овунжак эдип бир дүвүнчеге дограңдыр. Милиционер болса догралан чөреги нәтжегини билмейәр. Хава, бу вака 43-нжи йылың ачлыгында дәл, 96-нжы йылың говы яшалаң дөврүнде болды.

Гурбан Оразов Сапармырат Түркменбашының башда дуран довлетини, гарашсыз Түркменистаның бәшден бир бөлегини тоздурды, даргатды. Миллети ачлыга сезевар этди. Миллет оба - илинден даргап, бир буханка нан үчин пайтагтдан чыкмалы болды. Ол гечен йыл пагта планыны 13 процент, галланы болса 8 процент ерине етирди. Эмма хут шол адам гечен халк маслахатында төверегиндәки ёлдашлары билен өр туруп: «Президентиме дөнүклик этсем, гой, мениң омрүм күл болсун!» дийип касам ичипди. Ханы онуң ичен касамы? Я-да бир миллиона голай миллети тоздурмак Ватана хем президенте дөнүклик сайылмаярмак?

Онсоңам, касам, ант ичмек барада айтсак, ол Х а ж ы. Президент оны ызына тиркәп, Мекге мукерремә алып барды. Бейтуллах—Алланың өйүне зыярат этдилер. Гара дашың дашыңдан еди гезек айланып, Х а ж а р- ул Эсвети огшап, хут шол ерде президенте вепалы болмак барада касам ичдилер. Шол мукаддес жайда! Эйсем президенте вепалы болмак, юрдуны юмурмак, халк хожалыгыны тоздурмак, өзүң үчин әнчеме кошк салдырмакмыка? Диңе Марыда я Ашгабатда дәл, әйсем Арчман курортында-да өзүң үчин йорите кошк салдырмак президенте вепалы болмакмыка?

Мегерем, ол адамлар үчин Алланың өйүнде ант ичин, Түркменистаның Межлислер залында ант ичин, я Мары хәкимлигинде—ол хәлки бир булгур арак ичен ялырак зат болса герек. Ичениңде ажыжа, соң болса кейпиң шат боляр, ишлерин угругып, довлетин артып, бай болуп гидйәрсин. Себәби бир йыл дәл, ики йыл дәл, юрды шейдип тоздурып геленем болса, нәме үчин онуң омри күл болман, әйсем ене гүл боляр.

Алла сакласын велин, буларың эдйән херекетлерини гөрениңде, оларың мессебиниң барлыгына-да, кануна-да, хатда Алла Тагаланың өзүне-де шүбхе дорейәр. Себәби оларың бирден - бири болаянда-да, Гурбан Оразов ялылар ил ичинде «Мерседес» мүншүп гезмели дәл. Эмма илиң депесинде яйнаярлар.

Түркмен метбугаты Гурбан Оразовың эден - этдилигини, юрды тоздурышыны адыны тутман, өрән йүзлейлик билен танкытлап гечен болды. Президентинң өзи болса бу габахат ягдай барада шейле дийди. «Хемме ёлбашчылар, хасам бетер Мары веляатының ёлбашчылары гойберилен дүйпли кемчиликлерин инди гайталанмагына ёл бермели дәлдирлер.» Ине, боланы. Олары түрмә бассан болмаз. Бу барада Какамырат Баллыев : «Шейдилсе, гөр, нәче чага телим вагт өз якын хем млыкәхрибан дидарына зар болжак!» дийип, улы гынанч билен айдяр. Белки, онуң айдяны догрудыр. Себәби оларың чагалары айратын, олар айратын ийип, айратын шертлерден пейдаланып, айратын шертде осүп улалдылар. Оларың шейле улы хоссарларыны, гийже - гүндиз үстүнден американ долларыны дөкүп дуран хоссарыны түрмә бассан, әлбетде, мәхрибан дидарына зар болар. Гарамаяк халка болса, дурмушың хозиринден-ә дәл, түрмәниң чүнкүнденем ер етенок.

Бу дурмушда ене Гурбан Оразовың айдан сози ер аляр. Ене онуң эден үндевлери яшаяр. Касам хем шол өңкүси ялы яңланып дур. Оны Түркменистаның халк артисти, «Гайрат» медалының эеси Ата Алаов гиге - гүндиз утанман - чекинмән гайталап дур. Байдак гүнлери хем белленийәр. Президент икинжи алан гахрыманлык ады билен Алтын йылдызына-да гуваняр. Гурбан Оразов болса, эдил өңкүси ялы болмасада, ондан сәхел кичеңрәк, йөне ене велят әхмиетли иш кабиентинден гирип чыкяр. Онуң аягының ашагында гулук машыны, гапысында секретар гызы. Диймек, бу затларың хеммеси: Касам хем, Гахрыманлык йылдызы-да, планың бары - ёгы 8 проценти ерине етирилмеги-де хәлки бир оюн болмалы. Мегерем, бу шейлерәк болсун герек.

Бу оюнда утуляң бармы? Әлбетде, бар. Президентинң ики созүниң биринде айдышы ялы, гарамаяк халк утуляр. Ол гүн - гүнден овнап, йитип, песелип баряр. Бир довүм нан үчин ол өз адам адына гелишмежек писликлере йүз уряр. Гоншусының ятагыңдан малыны огурламак, тирьек совдасыны этмек нәхили песлик. Ол әкләп билмейән чагасыны базара чыкаряр. Аял машгалалары кочеде пуллы месиргәнлере өз тенини ходүрлейәр.

Ер болса, әнчеме апы - тупаны гөрән топрак, мунуң барысыны гөтерйәр ве дымяр.

ХУДАЙБЕРДИ ХАЛЛЫ
ПРАГА ШӘХЕРИ

ТАЛЫПЛАР КИМЛЕРДЕН ВЕ НИРЕДЕН ДӨРЭН?

Талиб - арап сөзи, эсасы манысы өвденижи, окувчы, студент. Бу созуң коки «ТАЛАБ», ягны бу сөз түркмен дилинде-де парс ве арап диллериндәки ялы маныда уланылар. Мундан гелип чыкан «талиб» болса, өзи үчин белли бир зады талап эдйөн адамы аңладяр: исле ылым талап эдйөр, исле башга бир затлары, «талиб» сөзи түркмен дилинде эсасан студент манысында уланылар, эмма парс дилинде, айратын-да онуң дини шивесинде бу сөз ики манысында-да гинден уланылар: ягны «студент» хем өзи үчин белли бир зады ислеийөн шахсыети аңладяр.

Диймек овган талыплары өзлери үчин нәме талап эдйөркәлер?

Бу херекетиң 99% пуштун миллетиниң векиллеринден ыбаратдыр. Пуштун тайпаларының тарыхы меркези Кандагар-шәхери, оларың штаб - квартирасы болуп, олар өз төверегине бейлеки веляятлардакы миллетдешлерини бирлешдирмәге чалышярлар ве бу бабатда белли бир дережеде үстүнликлер газанып билдилер. Нетижедә хәзирки пурсатда олар Овганыстандакы пуштун тайпалары дуйгудашлык билдирйәрлер дийсек ялыңшмарыс. Соңкы 10 йыл ичинде Овганыстанда пуштун миллети өзлериниң биринжи нобатда дурян абырайларыны эллеринден гидердилер. Инди бу юртда тәжик, өзбек, түркмен, хезара, булуч ве бейлеки миллетлер пуштунлара боюн болмагы исле-мейәрлер, оларың хер бириниң өз ерлери, ханлары бар.

Умуман айданында, пуштун миллетиниң гадымдан бейнисинде берк орнашан миллетчилик, ягны шовинистик ымтылышлары өрән гүйчли орун тутуп гелийәр. Бу рухы ягдайдан Пакистан сыясатчылары башарныкы пейдаланып овган пуштунларыны пул - яраг, сыясы көмек билен үпжүн этди ве өзүниң халкара сыясаты үчин Овган юрдунда узун танапа багланан бир ярак көпегин үпжүнчилигини амала ашпырды. Эйсем, бу ягдайың Пакистан үчин нәхили пейдалы тараплары болуп билер диен сорага: - Пакистан, онки Совет республикалары-

ны (Түркменистан, Өзбегистан ве Тәжигистан) ислендик пурсатда дартгынлашдырмак мүмкинчилигини доретмек билен бир хатарда, ол республикаларың үсти билен Газагыстана, эсасан-да Орсьете шу гүнкилеринденем бетер совуклы - гызгынлы санжымлары этмек мүмкинчилиги ве эгерде гележекде мөтәчлик ягдай дөрөенде, Эйран-Овган узун серхет арачегинде чагыл гарылшыкылы тозаны, ягны «овган шемалыны» өвүсдирмек Пакистан үчин улы артык-мачлык болуп дуряр.

Мәлим болшы ялы, Тәжигистан, Өзбегистан серхетлери Ахмад Шах билен Рашид Достум тарапындан әхли талыплардан ве бейлеки овган топарларындан ымыкылы баглы. Энтек - энтеклер ол шейледә болар. Эмма гынансак-да Түркменистан билен Овганыстан арасындакы серхет, узынлыгы 800 километрден говурак арачөкде, Керки, Гушгы ве Тагтабазар районлары жуда әжиз ягдайда галяр. Себәби Түркменистан билен серхетдеш Овган территориясында (Өзбек ве Тәжик серхетлеринде болшы ялы) горар ялы арачы гүйч территориясы доредилмәндир, я-да оны доретмек үчин бизиң дашары сыясатчыларымыз вагтында келлелерини агыртмандырлар.

Бу ягдай ата - бабалар айтмышлайын, «гозүм гөрмесе артбашымы бөри ийсин» диен сыясатың нетижеси болмалы.

3-4 йыл мундан озал, Рашид Достум хениз өзүни эдил шу гүнки ялы ынамлы дуймаян ваглары, Өзбегистаның ве Түркменистаның ымыкылы голдавына мөтәч ваглары, Түркменистаның бейик «сердары» генерал Рашид Достумың гулагыны диңе бош хем хош сөзлер билен шанлатды. Меселем, С. Ныязов Рашид Достум билен 1992 - нжи йылда совук - сала саламлашан болса, 1993 - нжи йылда Овганыстандакы ягдайың үйтгейөндигинден хедер эдип, ол, генерал Рашид Достумы дүйбинден башгача кабул этди, гөзүне яш айлады ве она «Вай, мениң гара доганым» дийип, янакларындан өпди. Эмма бу бейик тилки хилегәрчилиги шол

тилки хилегәрчилиги билен-де тамамланды. Рашид Достум Ныязовдан бош хем хош созлерден башга кор - көпүгем гормеди. Бу ягдайда эгер-де Р. Достум Ныязовың ики догуп бир галан доганы болаянда -да , Түркменистаның Овганыстан билен биле болан серхетлерини оз контроллыгына алып билжек дәлди. Эмма Өзбек гарындашларымыз бу сыясатда Түркменлере гөрә дана чыкдылар. Нетижеде шу гүнки гүн, Р. Достум Өзбегистаның дашары серхединиң ховыпсузлыгының , яраг хем неше жисимлериниң улы мөчбериндәки совдасының өңүне бөвет болуп дуряр.

Ёкардакы агзалан пикирлерден бизиң аналитиклеримиз шейле нетижелери чыкарылар :

«Талыплар» соңкы агрессияларындан масгарачылыклы ягдайда А. Шах Масудың ве Р. Достумың яраглы гүйчлеринден басылып, Кандагара доланарлар.

А. Шах Масуд ве Р. Достум элбетде «талыплары» оларың хинлерине ченли коваламазлар. Мунуң олар үчин герети ёк. Диймек, эдил оңки, ягны «талыпларың» агрессиясы бапланманка болан ситуация, гайтадан күшт тагтасында эмеле гелер.

«Талыплар» хер нәче Пакистаның пулуны, ярагыны ве сыясы комегини улансалар-да, олар өз хожайыналарының диенинден, бир ерде болмаса-да, башга бир ерде чыкарлар. Ягны, Пакистан хәзирки сыясы шертлерде, элбетде, Түркменистана бир зепер етирәени билен онуң тапжак пейдасы ёк. Оңа гарамаздан, Хырат, Бадгыс веляятлары «талыпларың» тәсиринде (билишиңиз ялы, ол веляятлар Түркменистан билен серхетдешдир) ве Түркмен серхединиң налажедейин говшаклыгы зерарлы яраглы контрабанда гүн - гүнден гүйчленмели. Себәби бир тарапдан яраг ве наркотики жисимлериниң совдалары, улы гирдейжилери гетирйән болса, бейлеки бир тарапдан , ики гоңшы довлетлерин аглаба халкларының ачлыкда, социал тайдан горагсыз галдырылмагындадыр. Эгер-де Түркмен хөкүмети оз серхедини горамак үчин белли бир чәре тапмаса, белли бир нетижә гелмесе, сынчыларың чакламагына гөрә, ёкаркы

агзалан ярамаз ягдайларың динце гүйчленмеги әхтималдыр.

Түркмен ёлбашчысының еке оз бәхбидини горамак максады билен, бейлеки ГДА довлетлериниң ыкдысады хем сыясы арагатнашыкларына гошулмакдан дашда дурмагы, Орсьетин хем Орта Азияда болян вакалара мундан бейлөк баш гошасы гелмейәнлиги, баш гошасы геләнде-де Орсьетин гурбынын чатмажакдыгы яны - якында Ельциниң ГДА Довлетлериниң ёлбашчылары билен душушыгында белли болды. Инди Орсьет «нәме болсаңыз шол болун» дин сыясаты оне сүййәр. Мунуң ене-де бир эсасы себәби, гечен 1996-нжы йылдакы Москва - Ашгабат арасында гол чекилен «Түркмен - Россгаз» шертнамасы болды. Бу шертнамаң дүшнүксиз ери хем, нәме үчиндир газ совдасындан гирйән гирдейжиниң 50% валюта горнүшүнде Орсьетин хасабына гечирилмегидир ве кимиң пейдасына уланыянылыгындадыр? Кимлери баядып, кимлери гедай гоюянылыгындадыр?

Ене-де бир беллемели зат, олам Ныязов 15-нжи октябрда (1996) Москвада боланда озүниң Түркменистан газыны Овган терриориясндан Пакистана гечирмек планларыны телевидение үсти билен папш этмегидир. Ресми Орсьет муна хич бир реакция билдирмеди; терсине, «Агырыңа чыдасаң муң яша» дийди. Эмма Овганыстаның шертлеринде, Хырат, Шинданд, Кандагар үстүнден нененси ве ничикси газ турбаларыны гечирип болжак? Акылы ериндәки адамлар бу проблема дүшүнйән болсалар герек ? Бар, бу гүн «талыплар» Пакистаның чорегини ийип, оларың диенинден чыкмасынлар, гой, бу газ турбаларына хәзирликче зепер етирмесинлер. Йөне, ядыңызда болса, «талыплар» ялы ярым галтаман отрядлар, хер бир сагатда, хер бир гүнде, кимден иййән чореклерине гарамаздан , «шертим шахыма дийип» контролдан чыкып билийәндиклери. Бу хакыкат еке бир Орсьетин сыясатчыларына дәл, эйсем бүтин дүййә -де мәлимдир.

АЛЕКСАНДР СЕРОВ.

ЫКДЫСАДИЕТ

Открытое письмо С.Ыклымова,

*написанное в стамбульской тюрьме(ноябрь 1996 г.)**(окончание - начало в предыдущем номере)*

Нынешняя ситуация в Туркменистане человека, имеющего косвенную или прямую причастность к туркменскому народу, не может оставить равнодушным. В обществе ощущается глубокая духовная пустота. Коммунистическая партия в один день вдруг стала "демократической", сменив название. В школьных учебниках в связи с отсутствием типографских мощностей вместо имени В.И.Ленина или "дедушки Ленина" дано указание читать "Туркменбаши". Улицы, поселки, колхозы, совхозы, районы, предприятия и каналы, носившие имя Ленина, теперь носят имя Туркменбаши. Вводимым в строй сооружениям и объектам присваивается имя Президента, или имя его матери и отца. Все портреты и бюсты Ленина заменены портретами и бюстами Ниязова, их число удвоено или устроено.

Каким лицемерием должен обладать вчерашний атеист, демонстративно осуждавший на Бюро ЦК руководящих работников за соблюдение национальных похоронных обрядов и посещение кладбищ, чтобы назвать своим именем мечеть в Геок-Тепинском мемориальном комплексе? Это надругательство над верой народа. Многие творческие работники заняты исключительно восхвалением С.Ниязова. Придуманы десятки песен в его честь, изо дня в день передают по радио и телевидению. Предзидент стал учредителем всех газет и журналов. Придумана клятва на верность Президенту: за не лояльность Туркменбаши язык должен отсохнуть, руки – отняться. И это "заклинание" ежедневно утром, в обед и вечером, по несколько раз повторяется по телевидению и радио. Школьники начинают занятия с этой клятвы, собрания и совещания в учреждениях и организациях также начинаются с нее.

В Туркменистан практически не поступают книги и периодические издания из-за рубежа. Их запрещено завозить и в частном порядке. На таможенных постах, в аэропортах и железнодорожных вокзалах ввоз любой литературы находится под особым контролем. Печатная продукция проверяется более тщательно, чем наркотики.

В национальных средствах массовой информации запрещено выступать с критикой или с проблемными вопросами, а также высказывать личное мнение. Ваше мнение обязательно должно совпадать с мнением Президента. В обществе и в быту тоже запрещены критические высказывания о политике руководства страны. Многие уже получили предупреждение об этом в "беседах" с сотрудниками КНБ. В воспитательных целях несколько десятков человек привлечены к уголовной ответственности, некоторые направлены в психиатрические больницы. Спецслужбы проникли во все сферы жизни населения. Вторые лица во всех организациях, учреждениях и ведомствах – официально назначенные представители спецслужб, каждый из них имеет свою агентурную сеть. Телефоны сплошь и рядом прослушиваются. Руководящим работникам запрещено встречаться с лицами, которых Президент снял с работы за нелояльность. Этим людям стараются изолировать от общества. Учителя общеобразовательных школ, преподаватели – это одна из тех категорий специалистов, которые в силу специфики не имеют возможности заработать дополнительные средства. Из-за нищенской зарплаты они вынуждены оставить работу и заняться другим делом. Их можно увидеть за овощными прилавками на базарах, с большими сумками в аэропортах, за рулем машин, рабочими на стройках, обслуживающим персоналом в иностранных фирмах и т.д. Многие из них имеют ученые степени. Не лучшее положение у творческих работников литературы и искусства.

В крайне плачевном состоянии находятся начальные и общеобразовательные школы. Здания школ запущены, государство не выделяет достаточных средств для поддержания их в нормальном состоянии. Не хватает школьных принадлежностей и учебных пособий. Ввод новых школьных

и дошкольных учреждений фактически сведены на нет. Численность учащихся и студентов составляет 986,5 тыс. чел., почти 25% населения. Это больше, чем число занятых в народном хозяйстве (868,4 тыс. чел.).

Уровень подготовки специалистов в Туркменистане и раньше был не очень высоким. Но сегодня качество обучения в школах и вузах даже в сравнении с прошлым – в катастрофическом состоянии. Система образования превратилась в кузницу специалистов-дилетантов с дипломными корочками в руках.

Духовная и нравственная опустошенность, быстро охватывающая общество, вызывает рост наркомании, алкоголизма и проституции. Общество становится все более безнравственным, идет процесс безудержной деградации.

В здравоохранении положение не менее катастрофическое. Как известно, Туркменистан не имеет собственной промышленности, производящей медицинскую технику, лекарственные препараты и даже стерильные перевязочные материалы. Материально-техническое обеспечение здравоохранения на 100% зависит от импорта. А импорт из-за отсутствия валюты обеспечивается лишь на 10-15% от потребностей. Никакой реформы в здравоохранении не проведено, оно рушится на глазах. Больницы находятся в бедственном состоянии. Средств для содержания медицинских учреждений, зданий, сооружений, медицинского оборудования выделяется недостаточно. В сельской местности медицинские учреждения – в антисанитарном состоянии. Представьте себе, судьбу госпитализированного больного при отсутствии медикаментов и при наличии антисанитарных условий. Зарплата в медицинских учреждениях аналогична зарплате в сфере народного образования – с той лишь разницей, что у медиков есть вынужденная клиентура. Для спасения своего здоровья человек жертвует последним, что у него есть.

В связи с социальной направленностью советской политики за 70 лет в медицине, несмотря на недостаточную материально-техническую базу в Туркменистане, был создан достаточный профессиональный кадровый потенциал. Систему обучения и подготовки врачей и среднего медперсонала также можно признать удовлетворительной.

Обеспеченность врачами-специалистами в 1991 г. составляла 36,2 на 10 тыс. чел. населения, а в 1995 г. – 31,4. Общая численность врачей всех специальностей составляет 14204 чел., численность среднего медперсонала – 46028 чел. Обеспеченность населения больничными койками на территории Туркмении составляла 114,2 на 10 тыс. чел. в 1991 г. и 101,8 – в 1995 г.

Показатели на нынешнем этапе вроде бы терпимые. Но эти цифры можно использовать только для пропаганды. Врач без достаточной зарплаты, при острейшем дефиците медицинских препаратов и обветшалости больниц и поликлиник оказывается в катастрофической ситуации. Наблюдается отток специалистов за пределы Туркменистана. Представьте себе моральное состояние врача, принесшего клятву Гиппократу, на глазах которого пациент – взрослый или ребенок – умирают или теряют здоровье из-за отсутствия лекарств.

Врачам реанимации запрещено сообщать об отсутствии лекарственных препаратов больному или его родственникам. Нарушивший молчание врач лишается своего места и подвергается преследованию спецслужб. Лишь при большой доверительности к пациенту или его родственникам врачи сообщают о необходимости обеспечения лекарственными препаратами со стороны пациента. Когда мне в первый раз рассказали об этом, я не поверил. Но когда с подобной ситуацией столкнулись мои близкие и знакомые, я вынужден был признать реальность. У меня не укладывается в голове: почему нельзя умирающему больному сообщить, что в больнице нет того или иного лекарства, которые нужно экстренно найти? Вероятно, потому, что для политики Президента выгоднее молчащий мертвый, чем возмущающиеся родственники. Логика проста: если врачи даже сообщат больному, что ему экстренно нужны какие-то лекарственные препараты, из 100 пациентов лишь один или два смогут достать нужные лекарства, остальные не имеют такой возможности. Ради т.н. "стабильности" врачам закрывают рот, а больной остается без медицинской помощи. Так соприкасаются политика и медицина.

Для укрепления системы здравоохранения Туркменистана министром здравоохранения был назначен бывший заведующий складом облпотребсоюза. Мы с ним близко знакомы, и я не могу сказать ничего плохого о его человеческих качествах. Но мне больно за академиков, профессоров, докторов и кандидатов наук, заслуженных работников медицины. Им ничего не остается, кроме

пропаганды методов безлекарственного лечения посредством экстрасенсорики, мануальной терапии, народной медицины и "чуда голодания" (по рецептам покойного американского диетолога Брека). Как не вспомнить народную притчу о верблюде, который перед смертью сказал своим хозяевам: "Когда меня запрягали в караван с непосильным грузом в дальнюю дорогу или когда с грузом на горбу не поили и не кормили в пути месяцами, когда Бог создал меня горбатым и с кривой шеей, мне не было слишком обидно. Но когда меня привязали за хвост ишака караванщика, и я месяцами шел за этим ишаком, мне нанесли смертельное оскорбление, и я не могу простить этого". По воле судьбы с приходом научно-технического прогресса в XX веке верблюды освободились от этого унижения, но человечество, к глубокому сожалению, в преддверии XXI века не освободилось от подобного унижения.

Известно, что для подготовки полноценных профессиональных кадров нужны десятилетия. Эти кадры составляют интеллектуальный потенциал государства, и это богатство несоизмеримо по сравнению с какими-либо природными или материальными богатствами. Большинство направлений науки, культуры и даже медицины при постоянном притеснении и диктате чахнут и гибнут. Если сегодня Туркменистан потеряет накопленный человеческий капитал, то, принимая во внимание национальные особенности и своеобразный уклад жизни, страна вряд ли оправится.

Туркменские запасы газа и нефти приковывают внимание многих стран. Преобладающее влияние в Туркменистане одной страны будет ущемлять интересы другой. Поводом для вмешательства во внутренние дела извне может служить внутренняя дестабилизация. Разжиганию этой дестабилизации благоприятствуют низкий уровень жизни и недовольство населения. Возможно, в стране попытаются создать также религиозные или национальные проблемы. То, как Ниязов правит страной, устраивает эти государства. Он ускоренными темпами ослабляет и разваливает Туркменистан без какого-либо вмешательства извне. И делает он это, одновременно разбазаривая народное богатство.

Ни одна из названных стран, несмотря на хорошую информированность через свои посольства о внутренней ситуации в Туркменистане, не дала официальной оценки политике Ниязова. По другому подобное молчание оценить трудно.

Это относится и к нашим братьям по крови – туркам. Туркменский народ после падения "железного занавеса" с большими надеждами раскрыл объятия Турции. Но политика подыгрывания диктатору и хлынувший поток бизнесменов, рассчитывающих в основном "снять сливки", воспользовавшись доверчивостью народа и его незнанием "правил игры" на мировом рынке, сильно разочаровывает. Некоторые деловые люди из Турции, прибрав Ниязова к рукам, играя на его слабостях, получили выгодные контракты, заложив в них хорошую прибыль. Один из близко приближенных к "Туркменбаши" турецких деловых людей – Ахмед Чалык, назначенный Президентом заместителем министра текстильной промышленности Туркменистана, присвоил своему новому текстильному комплексу в Малатии (Турция) имя С.Ниязова. Я не собираюсь осуждать этих деловых людей. Они знают свое дело и выработали подходы к Ниязову на основе его слабостей и коррумпированности (см. "Хуррият", 29 октября 1996 г.).

Следует заметить, что информация в турецких СМИ не отражает реальную ситуацию в Туркменистане. Например, в ноябре по государственному телевидению Турции (канал ТГРТ) были показаны два короткометражных фильма о широкомасштабном строительстве, осуществляемом турецкими фирмами на территории Туркменистана. Складывалась впечатляющая картина, что страна развивается гигантскими темпами, при этом подчеркивались заслуги "мудрейшего Туркменбаши". У человека, незнакомого с внутренней ситуацией в Туркменистане, создавалась впечатление об этой стране как о будущем "райском уголке". Эти фильмы были переданы в эфир после сенсационных выступлений турецких газет об участии Ниязова в темных делах по торговле ворованными бриллиантами. Торговля бриллиантами осуществлялась при участии одного из крупнейших мафиозных воротил, владельца сети казино и отелей не только в Турции, но и за ее пределами (в том числе в Туркменистане), главы группы "Империял" Омер Лютфи Топал оглу, убитого три месяца назад в Стамбуле неизвестными лицами очередями из двух автоматов Калашникова, выпущенных по его автомобилю. Омер Лютфи Топал оглу имел очень тесные контакты с Ниязовым.

Группа "Империял" контролирует игорный бизнес и туризм в Туркменистане. В Ашхабаде во всех новых отелях созданы казино, которые в виде исключения по личному разрешению Ниязова

работают за валюту. Так называемая "шапка" за получение "лицензии" на открытие казино стоит от 1,5 до 3 млн. долларов. По воле судьбы я стал вынужденным свидетелем, точнее консультантом в конкурентной борьбе за получение "лицензии" одной из конкурирующей групп.

Как известно, Минсельхоз финансировал строительство самого крупного отеля, совмещенного с бизнес-центром, "Акалтын", напротив цирка в г.Ашхабаде. Летом 1994 г. отель был на стадии завершения строительства. Оставалось 4-5 месяцев до ввода. По проекту казино в отеле не предусматривалось. Отель строила турецкая фирма "Учген", подготовка кадров и обслуживание отеля тоже предполагалось с их стороны. Как всегда у нас не хватало денег, мы запаздывали с финансированием, а объект был юбилейным, его пуск хотели приурочить ко 2-ой годовщине независимости. Мы попросили турецкую фирму, чтобы она сама организовало кредит на оставшуюся часть и завершила строительство отеля, а кредит планировалось погасить доходами от отеля. На этой стадии меня и Мередова сняли с работы. Вскоре у турецкой фирмы возникли "большие проблемы" с новым министром сельского хозяйства Нуриевым. Проблемы возникли и у всех других фирм, имевших контракты с Минсельхозом. Причина проста – принуждение выплаты взятки, причем делали это в открытую, не таясь и не стесняясь никого. Проще говоря, восстанавливалась нарушенная цепочка "подрядчик (инофирма) – министр -- Президент". Грубость и большие аппетиты Нуриева вынудили некоторые фирмы обратиться ко мне за консультацией. Они, конечно, обращались и к Мередову. Таким образом, находясь за пределами страны, я стал более информированным "кому, сколько и за что" – до тех пор, пока эти фирмы не подберут ключи к Президенту.

В то время одновременно с Минсельхозом строило большой отель и Министерство культуры и туризма. Этот отель находился напротив старого Центрального универмага в центре Ашхабада. Строительство вела турецкая фирма "Менсель" за счет кредита турецкого "Эксимбанка". Обслуживание этого отеля было отдано группе "Империал" с условием открытия там казино. У меня никаких отношений с этими фирмой и министерством не было. Я не знал бы, что за этим казино кроется, если бы не случай. Группа "Империал" путем давления решила прибрать к рукам обслуживание минсельхозовского отеля "Ак алтын" и открыть там второе казино. Но фирма "Учген" не могла уступить обслуживание отеля, потому что минсельхоз задолжал этой фирме 4,7 млн. долларов. Нуриев же упорно отказывался погасить долг Минсельхоза, пока 30% названной суммы не будут положены на его стол. "Учген" должна была вернуть полученный ею банковский кредит. Возврат этих денег был возможен только за счет эксплуатации отеля. Причем фирма не хотела связываться с мафиозной группой, чтобы не ухудшать свою деловую репутацию. И вот с этими проблемами фирма обратилась ко мне за консультацией: как получить деньги и не отдать обслуживание отеля? Казино для них было неважно, так как они не занимались игорным бизнесом. По их мнению, если Туркменистан заинтересован в казино, они могут найти более подходящие фирмы, которые при отеле организуют казино на свои средства и, если надо, пристроить для этого дополнительную площадь.

Я без особого труда определил, кто лоббирует группу "Империал". Их патронировал заместитель главы правительства Реджеп Сапаров. Они заплатили ему около 3 млн. долларов за лицензию, дающую эксклюзивное право на игорные дела на всей территории Ашхабада. Но я очень хорошо знал нравы наших руководителей. Заплати им более солидную сумму, и они любому дадут еще одно разрешение. Обсудив ситуацию, было принято решение работать в двух направлениях: использовать Б.Шихмурадова против Р.Сапарова и одновременно работать напрямую с Р.Сапаровым. Когда получим на руки аналогичные разрешительные документы, подключим для давления турецкого посла. Турки заметно отличаются от нас большим упорством во внедрении в любую среду и в поисках подхода к любому руководителю. В итоге фирма "Учген" нашла партнера, занимающегося игорным бизнесом, который, заплатив Сапарову и Шихмурадову немалую сумму, получил разрешение на строительство казино и открыл его в пристройке к отелю "Акалтын". "Учген" подписала контракт на обслуживание отеля. Но проблемы у этой фирмы по сей день не кончились. Потому что, получив взятки одновременно от обеих фирм, туркменские руководители не могут найти выход из положения, и, чтобы отвлечь напористых фирмачей, подкидывают им новые и новые выгодные объекты, закладывая свои долги в цену новых контрактов, идут на всевозможные уступки, закрывают глаза на некоторые недостатки – лишь бы не поднимался шум. Фирмы пока терпят такую ситуацию. "Империал" влез в ниязовские дела по отмыванию денег от газа. В ту-

рецких газетах "Яабаб", "М~11~е~", "Нугг~уе~" промелькнули сообщения о причастности Ниязова к торговле бриллиантами с этой мафиозной группой, но почему-то газетчики не стали развивать эту тему.

Конечно, компрометирующие материалы против Президента при надобности будут использованы турецкой стороной на переговорах по проектам газопровода. Группа "Империал" не настолько слаба в своей теневой деятельности, чтобы ее интересы ограничивались 2-3 игорными заведениями в Ашхабаде. Их интересуют и более перспективные проекты.

Сейчас все четче вырисовывается стратегическое значение территориального расположения Туркменистана, как перевалочного пункта, на одном из магистральных путей наркобизнеса и торговли оружием Пакистан-Афганистан-среднеазиатские республики-Россия, Турция, Европа. По сообщениям информационных служб Интерпола по этому маршруту ежегодно проходит до 17 млрд. долларов наркотиков и оружия. Не будет неожиданностью, если через несколько лет мир узнает об участии туркменского капитала (деньги от экспорта газа) в обороте наркобизнеса и торговли оружием. Торговлю туркменским газом контролируют мафиозные группы России и Украины, во главе которых стоит, так называемый "новый русский" Макаров, который с президентом Ниязовым разговаривает на "ты", обменивается взаимными любезностями и дорогими подарками, наподобие именного охотничьего ружья стоимостью 500 тыс. долларов, дорогих лимузинов и даже политических подарков – таких, как финансирование лоббирования получения статуса "нейтралитета" государством Туркменистан, что никак не сочетается с диктаторской политикой Ниязова.

С 1991 по 1995 гг. в Туркменистане добыча природного газа составила 277,7 млрд. кубометров. Из них для внутреннего потребления было использовано не более 40 млрд. кубометров (ежегодное потребление составляет приблизительно 8 млрд. кубометров), остальные 237,7 млрд. кубометров были экспортированы. При цене 50 долл. за 1000 кубометров это составляет 11,865 млрд. долларов. Из них в республику поступило меньше 1/3 – в основном в виде товаров по завышенным ценам. Для отвлечения внимания населения в 1992 г. около 1 млрд. долларов было зачислено в западные банки (в основном, в Дрезденбанк). Эта сумма в течение последних лет практически не изменилась. Судьба остальных денег никому кроме Президента и Отчерцова не известна.

Сейчас положение таково, что Президент не сам принимает решение по этим вопросам, а их диктуют ему мафиозные силы. Эти силы для надежности взяли в залог сына Ниязова и очень бдительно охраняют его. Для них он – золотоносящая курица. Я хорошо помню, что с 1991 по 1993 гг. подобными вопросами ведали Госплан, Госснаб и Минторг Туркменистана. Плохая или хорошая, но была какая-то отчетность. Можно было узнать, кто сколько должен за газ, что поступило, а что нет, Процесс согласования соглашений в тот период был более длинным и многоступенчатым. Но это создавало проблему лишних свидетелей и "лишних рук". Такое положение не устраивало ни дающих, ни берущих.

Поэтому в первую очередь был ликвидирован Госплан – под предлогом, что это орган планового диктатора, тормозящее звено будущих реформ в народном хозяйстве и т.п. Потом был ликвидирован Госснаб якобы потому, что его работники занимаются махинациями и хищениями, что они завышают себестоимость материально-технических средств, направляемых для реализации индивидуальному сектору. Был пущен слух о невероятных хищениях. 5-6 месяцев длилась проверка с участием всех правоохранительных органов под контролем КНБ. В конечном счете никого не привлекли к уголовной ответственности, но Госснаб расформировали. Руководителя Госснаба М.И.Ханамова направили послом в Турцию, остальных пристроили на бирже и др. Сделали так, чтобы "были и волки сыты, и овцы целы". Ханамов доволен, что к нему проявили снисходительность, а Президент доволен, потому что без всякого сопротивления справился с поставленной задачей.

Макарову в Туркменистан открыл дорогу Х.Агаханов – министр торговли, Макаров в первое время работал через него. Но сегодня Агаханова отодвинули на второй план. Макаров работает с Президентом персонально. Агаханов Х. через определенное время станет очередной жертвой, конечно, если Ниязов останется у власти. Ликвидация Госплана и Госснаба без проведения экономических реформ была колоссальной государственной ошибкой. До сегодняшнего дня ни одного

серьезного шага по проведению реформ не сделано. Средства производства на 100% остались в государственных руках. Госпредприятия находятся в подвешенном состоянии, они лишились материально-технического снабжения со стороны государства, а в самостоятельности и свободе действий ограничены, как и прежде. Энтузиазм и экономические стимулы – на нуле. Многие производства на глазах захирели и расстались.

Как бы ни критиковали плановую экономику, в структурном плане она имела и положительные стороны. Реформа не обозначает уничтожения всего старого. Ниязов уничтожил старое и не создал ничего нового. В конечном счете через определенное время возникнет серьезная проблема – угроза потери государственности. Туркмены в историческом прошлом не имели опыта строительства государства. Если с помощью таких псевдогениев Туркменистан упустит исторический шанс построения демократического правового государства, то судьба будущего поколения будет схожа с судьбой наших соплеменников, проживающих в Иране (более 1 млн. чел.), Афганистане (около 1 млн.) и в Ираке (более 2,5 млн.). История не прощает подобные ошибки. Сегодня, вроде бы, и не грозит туркменскому народу такая опасность, но история идет вперед большими шагами. Предки наших соплеменников за рубежом, наверное, тоже не предполагали, что народ, стоявший у истоков создания Османской империи, правившей почти 1/5 частью мира более 500 лет, позднее окажется притесняемым национальным меньшинством в чужих странах.

То, о чем я пишу в своих воспоминаниях, знает большинство моих соотечественников. Некоторые знают больше меня. Знают и понимают катастрофические последствия политики Ниязова. Я могу привести еще сотни примеров, ссылаясь на реальные цифры и факты, дать прогнозы катастрофических последствий нынешней экономической политики по всем направлениям народного хозяйства Туркменистана. Но это ничего не изменит. Никто извне не придет к нам на помощь для восстановления конституционных прав туркменского народа. Я – не сторонник свержения Ниязова неконституционным путем с применением силы. Мы живем не в пещерные времена, чтобы варварскими методами решать свои проблемы.

Я – простой смертный, как и все вы, не желающий ни от вас, ни от правительства ни высоких постов, ни наград, ни благодарности, ни богатства, ни сожаления. Я обращаюсь к своему народу: "Есть ли у ВАС еще одна Родина кроме той, на земле которой Вы живете? Несете ли ВЫ ответственность перед своими детьми за их будущее? Есть ли у ВАС уважение к самим себе? Есть ли у ВАС какая-то национальная гордость независимо от того, к какой нации вы принадлежите?" Этот вопрос я адресую персонально каждому члену Халк маслахаты, депутатам Межлиса, руководителям министерств и ведомств, всем представителям правоохранительных органов, кадровым военным и военнослужащим.

Можете на эти вопросы ответить перед своей совестью.

Я прошу вас взять в руки Конституцию Туркменистана и внимательно прочитать первый и второй разделы, где отражены основы конституционного строя и ваших прав. Эту Конституцию принял народ, то есть ВЫ. Все законы, распоряжения, приказы, указания и действия каких-либо органов или лиц, невзирая на ранг и положение, противоречащее Конституции, это – ПРЕСТУПЛЕНИЕ, оцениваемое как попытка покушения на конституционный строй страны и права человека. Господин Ниязов не имеет морального права искать виновных на стороне или внутри страны. Он должен винить себя, свое дилетантство во всех отношениях, приведшее страну к катастрофическому состоянию. Сегодня по итогам пяти лет его единоличного правления невооруженным глазом видно, что Ниязов – не политик, не производственник, не экономист и даже не честный на руку и душу человек. Он – обыкновенный просоветский карьерист, который блефом и авантюрами удержал за собой прежнюю власть.

В стране не было и нет борьбы за власть, народ с большим пониманием отнесся к задаче поддержания внутренней стабильности. Но это не означает, что для сохранения стабильности народ должен лишиться конституционных прав, основных инструментов демократии – права на слово и мысль, получения информации, свободу печати, выражения своих проблем и взглядов, участия в политической и общественной жизни, создания (в рамках закона) общественных и политических организаций.

Никто и ничто не может оправдать нарушения Конституции Туркменистана. Президент, Межлис, Халк Маслахаты выбраны народом для соблюдения и охраны Конституции, а если понадобится, то и для совершенствования Конституции.

В ст.2 раздела 1 "Основы конституционного строя" указывается: "Носителем суверенитета и единственным источником власти Туркменистана является народ. Народ Туркменистана осуществляет свою власть непосредственно или через представительные органы. Никакая часть народа, организация или отдельные лица не вправе присвоить власть и государство".

Сегодня власть присвоена (узурпирована) одним человеком. Чтобы удержать власть и не допустить огласки перед мировым сообществом, перекрыты все пути и способы выражения волеизъявления населения. Мировую общественность пытаются ввести в заблуждение показом мнимого благополучия и процветания страны. Правительство, не соблюдающее Конституцию страны, занимается в основном вопросами увековечения культа своего руководителя, тем самым увеличивая растущую ненависть населения к правящему страной кругу людей. Сегодня Туркменистан стал потенциально взрывоопасным очагом всплеск хаотических народных волнений, но правительство не ощущает ответственности за последствия восстания озлобленного народа. Это будет очередной Таджикистан или Афганистан. Все объективные и субъективные предпосылки для начала народного восстания, хотя и в скрытой форме, созрели. Из-за запретов на деятельность общественных и политических партий волнения будут протекать хаотично и неуправляемо, а их последствия могут быть непредсказуемыми. 90% населения Туркменистана проживает за чертой бедности. Число содержащихся в заключении людей превышает разумные пределы – более 100 тыс. чел. на 4,5 млн. населения. Если считать среднюю численность семьи 4-5 чел., то это напрямую затрагивает 10% населения. А с учетом специфических национальных традиций – более 25-30%. Осужденные находятся в нечеловеческих условиях. Определенная часть этих людей, которым инкриминированы уголовные преступления – невинные жертвы беззакония со стороны правоохранительных органов. Это не скрывает и сам Президент.

Сказанное, наглядно свидетельствует о созревании предпосылок национальной трагедии. Цивилизованная часть общества, осознавая возможные последствия, обращается к мировой общественности, правозащитным и гуманитарным организациям, ООН, зарубежным политическим деятелям с просьбой вынести на обсуждение на международном уровне вопрос об антинародной, античеловеческой политике культа личности "Туркменбаши" и в целях предотвращения национальной трагедии мирным путем оказать на руководство Туркменистана соответствующее политическое и экономическое давление. Проще предотвратить, чем потом протягивать руку помощи.

МИЛЛЕТ

ТҮРКМЕНИЛИНИҢ ТАРИХЫ МИССИЯСЫ

(Соңы. Өни журналың гечен санларында)

Ери хусусы эчилиге бермек меселеси Түркменистаның шертлеринде инчән инче меселе болуп дуряр ве программалайын бир зат айтмак үчин инчән ойланышыклы пикирлерин, делиллерин өне сүрүлмегини талап эдйәр. Эмма, хер нәче гынансак-да, программада бу хили ойланышыклы делилем, асла бу ишин нәхили эсасда эдилжеклиге ёк. Бу соң дурмушда-да болмады ве ери хусусы эчилиге бермеги яйбанландырмак барадакы хыял бош хыяллыгына галды. Малы исләниңизче саклан дийлип, хамала, исләниңче мал сакламак дийлен зат хич хили кынчылыксыз, ислегине гөрә амала ашырылаймалы зат ялы, программалайын документ дийлип өне сүрүлйән «абаданчылык язгыларында» велилик сатылды. Эмма Түркменистанда исләниңче мал сакламага-ха дәл, хатда зерур мукдардакы мал сакламак мүмкинчиликлерем барха азалды. /Муны мал билен иш салышян ве хәзирки эт гехатчылыгының себәплери билен йүзбе-йүз болуп гөрен ислендик адам гаты говы билйәндир./

Программаның ин бир гениал ери « Несип болса, гелжек йылың орталарына ченли Түркменистаның оз милли пулы чыкарылар. Түркмен валютасының бир манадының хүмметини

Американың бир долларының хұметине барабар этмек гоз оңүнде тутуляр» диен сөзлердемикә диййәрин. Бу сөзлер программаның дурмуш реаллыкларындан жуда үзне, йөне бир бош гүррүнден башга хич зат дәлдигини вагт билен билеликте гөркезди.

Американың бир доллары хәзир Тәзе Түркменистанда түркмен валютасының бәш мұң манадындан хем аңырда бахалаяр. Хатда онуң хұметини серларың долмуш йүзли сураты хем саклап билмеди. . . .

Пуллы гүррүң бу ерде галсын. Биз программаның ызына сер салалың.

«Ыкдысады реформаны үстүнликли гечирмек үчин зерур болан дүйпүли мая, чиг мал хем Түркменистанда етерликдир. Бизе дине шу байлыкларымызы иннән аматлы пейдаланмак гереқдир – дийлип, программада айдылар. – Шоңа гөрә-де биз түркмен газыны дүйнә бахаларындан сатмагы үгжүн этжек альтернатив газ проводларының якын вагтларда гурлуп тамамланмагыны газанмалыдырыс». Әйсем, программаның онургалык сүтүнлериниң бири болмалы бу гүррүң дине бош гүррүңлигине галмаз ялы нәхили пикирлер оңе сүрүди? Ныязовчылыкда шу эдилмели дийилйән зады нәхили, нененси амала ашырмак барада анык, айдың пикир бармыды? Бар болса, олар хайсылар?

Дурмуш бир япониядан, бир әйрандан чыкан, әмма дине дилде узан түркмен газ турбаларының бош хыялдан башга зат дәлдигини биреййәм гөркезди. Онда-да хәзирки Түркменистаның дүйнәниң хенине гелмейән ярым коммунистик, ярым феодал гурлушында мүмкин зат дәлдигини гөркезди. Әмма түркменистанлы әмелдарлар газ турбалары барада хенизем агызларында аш гатыклялар. Газ болса, гөр, кимlere ял боляр. Түркменистанда мугт дийлип ыглан эдилен мавы янгыжың хениз хеммелере долы етмейәнлигинден бетер, оңки етенлериниң хем мавы янгычсыз галжак гүнлери дашда дәл. Онсоң бу гүррүңлере нәме үчин утопия дийип, ачык айтмалы дәл?

«Азык гарашсызлыгыны газанмак бизиң обо хожалык сыясатымызың әсасы угурларының бири болмалыдыр» дийип, программада велилик сатылар. Биз бу сыясат барада «Тәзе оба сыясаты» дийилйән хакында хас гинишрәк дуржаклыгымыз үчин хәзирликче хич зат диймәлиң. Йөне бу ерде-де «Нәхили эдип, хайсы ёллар билен, ничикси план - пикирлер билен азык гарашсызлыгыны газанжак?» диен сорагы бермән болмаяр. Программада болса, бу сорага жогап ёк-да, терсине, гапма - гаршы затлар нәче дийсең тапылар.

«70 йылың империясы Түркменистандан әгирт улы чиг малы алып гитди. Шу довүрде халкымыз гижесини гүндиз эдип ишледи дийсек өте гечмерис – дийип, программачы айдыр. – Әмма шонда-да онуң газананы безененине етмеди, гөрени гөрги, эдени берги болды. Арзы - халы динленилмеди. Дине гарашсызлыга чыкмак билен ол /ягны Түркменистан!/ адалатың горагында, милли бәхбит ве мертебе горагында аркасында сарсмаз гая кимин дуржак довлетине әе болды.»

Биз бу жүмлелери «Он йыл абаданчылык» диен программадан кейпине я хөвес эдип гөчүрмейәрис, зерурлыктан цитирлейәрис. Әйсем, әгирт улы чиг малың алнып гидилмеги хәзир довам этмейәрми? Я-да болмаса, оңки империядан гетирилийән затлара гаранда шол әкидилйән затларың өвезине хас кән зат гетирилийәрми? Халк оңкүлеринден аз ишләп, аркасына шемал чалдымы? Гөргүси, бергиси азалдымы? Онуң арзы - халыны озал-а Москва динлейәрди, инди хич ким динлемесе, эшитмесе нәтжек? Империя доврүнде түркмениң ун, чөрек гайгысы ёкды, пагта сатса, мата - марлыктан, гейим - гежимден наланокды. Әмма бу гүн нәме эдилйәр? Бу ерде сөзи узалдып отурмагың хажаты ёк, халк тәзе Түркменистанда империя доврүндәкиденем бетер, онда-да бәш бетер агыр гүне дүшди. Хас такыгы, Ныязов империясы рус империясындан хас тоздурыжы, хас агыр болуп чыкды. Бу хакыката дәл дийип билен тапылар өйдемок. . . .

Түркмениң «пәхимдары» оз дабаралы программасында «Ене бәш - он йылдан хер бир машгаланың шарңыллап дуран жайлы, япылдап дуран еңил машынлы болжакдыгына, хәзиркисинден бәш - он әссе оңат япшажакдыгына, рөвшен гүнлере етжекдигине мен чунңур ынанярын» диййәр. Әлбетде, түркмениң рөвшен гүнлере етжекдигине, етмелидигине бизем чунңур ынанярыс. Йөне түркмениң бейле дурмушдан үзне программа хем бейле икийүзли сыясат билен хәзирки гөрийән гөргүлеринден башга әшрет гормежегине-де ынанярыс. Я-да биз ялңышярмыкак? Хайсы түркмен программачының ёкаркы вадаларына хенизем ынанярка? Өз эгиндешлери, огулар ынанян болмаса, бу гүррүңе инди ынанян ёк.

Программаның асла программалык аграманың ёкдугыны тассыкламак үчин шу гетирилен делиллерем егерлик. Онуң дине умумы сөзлерден башга зат дәлдигини аңладян ене бир белегине – Милли галкыныш херекети барадакы белегине йүзленмек билен, түркмен «реформаторының» өз реформасының манысына өзүниң хем дүшүнмейәндиги барадакы хақы-ката үнси чекесимиз гелиәр. Ол « . . . гечен асырларың довамында дүниәниң өзүмизден жуда озуп гидендигине хас ачык гөз етирлик» дийип язар. – Бизе инди дүниәниң, дүниә цивилизациясының ызындан етмек керек. Замананың чагырян гөрешине – Милли галкыныш гөрешине башламак керек.» Догры. Йөне дүниә бизден нәмеси билен озды, биз ондан нәме үчин шейле ыза галдык ве инди биз онуң ызындан нәдип етмели? Дүниә цивилизациясы дийилиән нәме, «лидер» оны нәхили гөз онуңе гетирйәр ве бизиң милли галкыныш гөрешимиз хайсы принцип-лер эсасында гурулмалы?

Бу соваллара жогап ёк, бош гүррүң бар. Терсине, дүниә цивилизациясының, өсүшинин эсасы шерти болан демократик өсүш ёлуна чыр -- чытыр гаршылык бар. Президент халкың йүзүниң тувагы болан интеллигенцияны бу гөреше чагырармыш . . . «Гелиң, дүниә цивилизациясына гапылары гинден ачалың. Бу гөреш хақыкы түркмен тарыхыны язмак угрундакы гөрешдир . . . Бизе . . . жемгыетиң тебигы өсүш канунларына эасланылып язылан тарых керекдир.»

Өңем бир жаны янан «Мен нәме диййән, дугарым нәме диййәр?» дийипдир. Хәзир тогсан икинжи йылда айдылан шу созлери интеллигенцияның гедай халына салнан векиллерине айтсаң, үстесине жемгыетиң тебигы өсүш канунларына эасланылып язылмалы тарых барада-да ятлатсаң, гара башыны тутуп, лампа ашак отураны аз болмазмыка диййәрин.

«Он йыл абаданчылык» я-да ил ичинде ат алшы ялы, «Он йыл аламанчылык» программасы барадакы гүррүңимизи довам этдирйәрис.

Программада 20-30-нжы йылларың гүррүңи эдилен болуп, шол йылларда ёк эдилен медени ядыгәрликлериң агысы агланяр. Шол йылларда гөмлән китаплардан галаны я энтегем ер астында ятаны бар болса, олары хер эдип, хесип эдип тапмак зерурдыр диййилйәр. Эмма соңкы бәш йылда отузынжы йыллардакы ялңышлыклары дүзетмек дәл, ондан бәш бетер ялңышлыклар эдилди. Түркменбашының дашары юрт сапарларындан репортажлар я-да эдеби-сыясы сөхбетлер болаймаса, башга зады чап этмәге хич хили ёл, мүмкинчилик берилмеди. Я программачы өз сыясатының, өз тоталитаризминиң, өз авторитаризминиң отузынжы йыллардакыдан агдык болмаса, кем болмажагыны тогсан икинжи йылда, программа билен чыкыш эдйәркә анмадымыка? Өңүнден гөрмедимикә? Эгер шуны гөрмедик болса, ол нәхили өңенгөрүжи сыясатчы боляр? Я горүп - билип, сыясатда ат гөчүмини эдип йордүгимикә?

«Соңкы гечен дөвүрлер бизиң кабул эден Конституциямызың дурмуша укыплыдыгыны, канунлары адамларың дүшүнжелилик билен ерине етирйәндигини гөркезди. Инди бизиң өңүмизде өз милли түркмен гошунумызы дөретмек везипеси дур» дийип, программачы Макиавеллиниң «Дөвлет—мунуң өзи оңат канундыр ве оңат гошундыр» диен созлерини аркадаянч тутуңяр. Йөне Макиавелли хер ненеңси улы акылдарам болан болса, тәзе Түркменистанда канунчылыгың ерине биканунчылыгың өрнедидилишини, гүйчли хем тертип - дүзгүңли гошунуң ерине налажедейин, хор-хомсы, ач - ялаңач огланжыкларың топарларыны дөвлетиң эаслары хөкмүнде гөркезмәге хет эдип билмезди. Тәзе Түркменистаның түрмелери барадакы гүррүңе йөрите доланып гелжеклигимиз үчин, бу гүррүңем шу ерде гоялың. Йөне Түркменистанда хич хили оңат кануныңам, хич хили канунчылыгыңам галмандыгыны, терсине, биканунлыгың гөрлүп - эшидилмедик дережелере етендигини хер бир түркменистанлам билйәр, бизем билйәрис. Себәби Конституцияны илки билен президентиң өзи бозяр, илки билен кануны горамамы адамлар кануны депелейәрлер. Онсоң нәхили канунчылык ве оңат канунлар барада гүррүң болуп билер?

Бу айдыланлара мысал эдип, иң бәркиси соңкужа вакалары – он икинжи июлда Конституцион хукукларыны горап чыкыш эден огланларың төхметчиликли суд эдилеп, түрмелере басылмагыны, артдырып язмада ве бейлеки улы дөвлет женаятчылыгында тутулан ёлбашчыларың болса «чагаларына дөзмезчилик эдилмегини» гөркезмегем егерлик. Өзем бу ики мысалың икисем президентиң өзүниң канунлары ве Конституцияны иследигиче бозмагы ве депелемеги билен багланьшыклы.

Президент «женаят эдйәнлерин дашына чызык айламагымызы гүйчлендирерис» дийип вада берен болса-да, түркмен халкының хут ёлбашчылар тарапындан эдилйән ыкдысады женаятчылыктардан яңа эзенеге агды. Шонуң билен бирликде-де түрмелерем хырын - --дыкын эдилди. Эмма бу дийилдиги женаятчылыгын гаршысына горешилйәрем велин, бу чәрелер оңын нетиже беренек дийилдиги дәлдир. Түрмелерде дине өзүни сатын алып билмедик гарамаяк женаятчылар, хас такыгы, овнук женаятчылар отырлар. Хас ири женаятчылар, хас улы отрулар дашында, улы - улы күрсилерде отырлар. Эйсем, бу «Хукук системамызы халкың милли рухуна, хүй - хәсиетине, дурмушына габат гетирип, тәзеден доредерис» диййән лидерин оңден горен хем чәресини тапып гоян ягдаймыка?

Түркменистандакы түрмелер ол-а түркмениң милли рухуна габат гелмек экен, хич бир халкыңка-да габат гелмейән агыр шертлерде дем аляр. Адамларда не мертебе галды, не-де хукук. Эгер шу ягдай ене бирнәче йыл довам этсе, гарамаяктарың жуда көп болеги түрмелере дүшер ве я вагтындан оң юрдуны башгалар, я-да майып болуп галар. Ныязовчылык халка бал яламагы вада берйәнем болса, хакыкы берип билжек зады дине түрмедир. Муны ол эййәм, шу соңкы бәш йылда горкезип, субут эдип етишиди.

Түркменлерде шейле бир геп бар. Худай олуми илки дагларың башындан салыпмыш. Бир даг олуп - йыкылып, күл болса, онуң сарсгынна бейлеки янашык даглараң йыкылып барярьмыш. Худай онсоң пикир эдипдир, олуми дагларың башына салып болжак дәл, бейтсем бар даг йыкылжак, күл болжак дийип. Ахыраң ойлана - ченене, гел, олуми адамың башындан салып горейин-ле дийипдир. Онсоң олу́м адам башына салныпдыр. Олен бендәниң якынлары аглан - гынанан боляр, эмма гапдалында башга бирлери той - шагалаң эдип отыр диййәр. Онсоң Худай олу́ми адам чекжек экен, бириниң башына салсаң, бейлекиси өз башындан инйәнчә билжек дәл экен, даглар ялы сарсгын горжек дәл экен дийип, олу́ми хемишелик адамың башында гоюпмыш. Бу бир роваят. Йоне түрмелере дүшйәнлеринем башына салнан затлары бир өзлери ве оларың якынлары билсе, бейлекилер тә өз башларындан дүшйәнчә билмедик, гормедик болуп йорселер, бу дурмушың түркмениң башында хемишелик галаймагы, гоилаймагы гаты болуп билжек зат. Биз, ине, шейле реаллыкдан горкмалы!

Элбетде, программада кәбир догры сөзлериң хем бардыгыны инкәр этмек болмаз. Онда «Биз турувбашдан социалистик я коммунистик жемгыет хем, ыслам жемгыетини хем гурмаяндыгмызы айдыпдык» дийлип, гаты догры айдылар. Бу жемгыет социализм дәл, коммунизм дәл, ыслам жегыетем дәл. Мунда хич бир идилиликден нышан ёк, хич бир угур ёк, угта ёк. Эмма автор бу жемгыети өз янындан «дүйпготер тәзе жемгыет» дийип атландыряр. «Бу жемгыети гурмалы халк рухы тайдан сагдын болмалыдыр» диййәр.

Эйсем, рухы тайдан сагдын болмак дийме нәме? Дүйпготер тәзе жемгыет диймек нәме? Программа программа боланлыгында, турувбашдан шу ики аксиоманы ачмалы экен. Булам - бужар эдилен дүшүнжелер, асла яшаян доврүни, гелжеги гоз оңүне гетирмән, аң элегинде элемән, не бир ыкдысады анализе даянып, не-де бир сыясы нетижелере эасланып, йоне бош гыкылык биленем илиң оңүне чыкып, ине, мениң шейле программам бар дийип гүрләп болжак экен. Мунуң шейледигине «Он йыл абаданчылык» атлы гыкылыгы етен язгылары элине алып, үнслүже гоз гездирен ислендик адам гоз етирермикә диййән. Онда-да дурмушың соңкы ики йылдакы иннән жайдар берен сапакларындан соң дүшүнерлермикә диййән.

Программада мертебели хем сарпалы сердар шейле бир ажайып пикирем айдыр: «Эгер дөвлетде гепленйән геп билен эдилйән иш дең гелсе, онда ол дөвлетин эдени оңуна болар. Ине, шулар ялы инче меселелериң хеммеси бабатда хакыкы түркмен идеологиясы герекдир.»

Хава, бизде, ягны тәзе Түркменистанда гепленйән самсык геплер билен эдилйән самсык ишлер дең гелйәр, өзем шулар ялы инче меселелериң хеммеси бабатда хакыкы түркмен идеологиясы президентин тагалласы билен доредилип йөр. Бу идеологияның оңдебарыжы векиллери хем бар. Эмма дөвлетде оңуна болян зад-а ёк, горненек.

Программада яшлар барада-да бир жүмле бар, ягны эртирки гүн нәхили дөвлет болжagyмыз шу гүнки яш несле-де баглы дийилйр. Шу гүнки гүнүң гара чөреги гайгы яш неслиниң, үтесине нешекешлик беласына гоюн сүрүсиниң горпа бөкүши ялы өзүни берйән яш неслиң проблемалары барада болса, программада оюндан-чынданам еке пикир ёк. Хайп!

Умуман жемлөп айтмалы болса, «Он йыл абаданчылык» программасы эдил үстүне кислота докүлөн койнек ялы, тутан, эллэн ерин элине гелип дур. Йоне программаның метбугат барадакы дийсең гениал болуми барада айтман гечсек, метбугата омур берен хем түркмен метбугатының дүшөн гүнүне жаны янып йорен журналистлер, чын газетчилер нәгиле боларлар. «Метбугата, көпчүликлейин информация серишделерине контроллык эдилер»— дийип, сарпалы сердар метбугат барадакы позициясыны гыпынч этмән айдяр. Ол өзүниң бу пикирини, демократияның тутуш дуркуна, сүңнүне, хәсиетине терс гелиән диктаторлык йорелгесини шейле эсасландыряр : «Гечиш дөврүниң биринжи этапында, эсасанам миллетара, тире - тайпа оңшуксызлыкларының доремегине ёл бермезлик үчин хабар бериш серишделерине гөзегчилик эдилер. Чүнки гоңшы дөвлетлерде болян дава - жеңлерин башы, озалы билен, метбугатда ер үстүндөки жеделлерин, миллетчилиги, тире—тайпачылыгы ожуқдирйөн макалаларың чап эдилемегинден турупды.»

Философияның бахана, себәп диен ялы категориялары бар. Ныязовчылыгың метбугата контроллыгы эсасландырышы себәп билен баглы дәл, дине бахана. Эгер хайсыдыр бир ерде метбугатда чап эдилен макала бир эрбетлиге себәп болан болса, бу Түркменистанда метбугаты демир пенжә алмалыдыгыны асла аңладып билмез. Эгер шейле логика билен яшалмалы болса, әхли хәкимieti өз эллерине жемлежек болуп, миллетара оңшуксызлыкларыны йорите ожуқдирйөн ве бу оңшуксызлыгың аркасындан өз холтумыны долдурян хөкүмдарлары хем кануна боюн эгдирмели боларды я-да олардан йүз өвүрмек догры тапыларды. Кимдир бири дөвлетин башында дуранда огурлык эдипдир дийип, дөвлетин башына хич кими гетирмән болмайшы ялы, метбугаты хем бейле - бейле баханажыклар билен ысмаз эдип ташлап болмаз. Геп ныязовчылыгың метбугатың янында, хакыкатың янында дүйпден йүзсүз , ысгынсыз бир нәрседигини турубашдан дуянылыгында. Шонун үчинем ол өзүни голдамаян, өзүне гаршылыклы пикир айдып билжек профессионалларың әхлисини миллетчилиги ве тире - тайпа оңшуксызлыгыны ожуқдирйөмеги әхтимал адамлар хөкүмде «гадаган» списогына гиризди. Шейдибем тәзе Түркменистанда дине онжыклар ве какамыратлар гүрлемәге, чап эдилмәге айратын хукуклы адамлар болуп галдылар. Ресми гарайша терсин, ил бәхбидини горап билжек хем-де яранжандык этмежек адамлар «гомүлгенлер» , «кепжебашлар» , «йыланлар» диен ёвуз ярлык билен белгиленип, ызыгидерли көтек астына алындылар. Онжыклар ве какамыратлар медаллар, сылаглы атлар билен сылагланылды, яранжаң дәллер ишден ковудды, ойүнде гоюлмады...

Программада метбугат барадакы зандыяман пикирлерин ызындан шейле жүмлелер гетирйер : «Сайлап алан ёлумызың демократия боланлыгы үчин, биз көппартиялайынлык меселесине оңламак билен гараярыс. Эмма хәзирки гечиш дөврүнде биз көппартиялылык меселесине хем, оппозицияның доремеги меселесине хем гаты сересаплы чемелешерис». Эйсем, бу жемгыетин тебигы осүш кануналары билен габат гелиән затмы? Ёк, бу метбугатың салнан гүнүне бүгин сыясы дүнийә, тәзеден доремели партиялар, херекетлер, тутуш эркин пикирлилик, азатлыклар хем салнар дийилдиги. Соң ныязовчылык бу айданыны аңрыяны билен дурмуша-да гечирди. «Демократик осүш» партиясының лидери, хакыкы демократ Дурдымырат Хожамухаммедовың дәлихана зор билен салнышы ве ондан өнки горен гөргүлери хем мунун анык субутнамасыдыр.

Айын болмаса канунчылыгы, кануның чәгини диле чолаян ныязовчылык программада «Биз догмалары рет эдйәрис. Йоне пикир дүрлүдиги кануның, ахлагың хем довлет бәхбитлеринин чәгинден чыкмалы дәлдир» диййәр. Эйсем, Дурдымырат Хожамухаммедов кануның ве ахлагың, довлет бәхбитлеринин чәгинден чыкып нәме эдипдир? Я-да болмаса, он икинжи июлда көчә чыкып, дурмуш, яшайыш барадакы талапларыны оңе сүрен огланлар нәме эдипдирлер? Геп оларың хакыкаты айданлыгында, айтжак боланлыгында ве дине шонда. Хакыкат болса, кануна-да, ахлага-да, лайык гелийәр. Довлет бәхбитлери болса, яналянларың, түрмелере ве дәлиханана атылянларың позициясында ныязовчылыктан йүз эссе говы араляр. Эмма ныязовчылык канунчылыгы ве ахлагы, довлет бәхбитлерини баханалап, хич бир канунчылыгың, хич бир ахлагың чәгине сыгмаян тозгунчылыклы диктатураны эсасландыряр, өз халкыны гедай, ач - ялаңач гоийәр.

Инди кәбир жемлейжи нетижелере гезек гелендир дийип пикир эдйәрин. Биз « Он йыл абаданчылык» программасы барада жикме-жик диен ялы дуруп, бу программаның хич хили

программалык аграмының, дерегиниң ёкдугыны айдып, белли затлары гайталанымыза отүнч сораарыс. Йоне хақыкаты бу гүн болмаса эртир долы, йоне хокман бири айтмалы. Бизиң бу айдяңларымыз болса хақыкатың дине бир болеги. Долы хақыкаты соң, айтмага мүмкинчилик дөрөнде көплер айдарлар ве үстүни долдурарлар.

Халкымыза шу гүнки дүшен гүнүниң себәплерини шу гүн дүшүндирмек, оларда дүшүңжелилиги, анлы - башлы сыясы гарайшы шу гүн оярмак дервайыс болуп дуряр.

Он йыл абаданчылык программасыны «он йыл аламанчылык» дийип атландырян халк бу булам - бужарлыкларың аңырсында ятан ажы хақыката инди дүшүңийәнем ялы. Йоне озалам, шу гүнем бизиң халкымызың сыясы ишженлиги етмәнди ве етенок. Себәби шу гүнки дүшүңжек гүни программа дийлип диле чоланян затларам, серларсумагың бейлеки херекетлерем горкезип дур. Эмма биз дине ягшы умыт, гележеге ынам билен яшажак болярыс. Бу болса, горшүмиз ялы, болмаян экен. Бизиң умытларымыздан ве ынамымыздан ислендик кичижик кеззап уссатларча пейдаланып билжек экен ве депәмизе чыкып, эдил бир мал сүрүсини кован ялы, бизи таяклап ислән угруна ковжак экен. Ач саклайын дийсе ач, гарып саклайын дийсе - гарып саклажак экен. Я-да муңа тәзе Түркменистанда хенизем шүбхеленйәнлер бармыка? Шу горлен гүнлер егерлик дәлмикә?

Бизе түркмениң дүңйә гүлки болмазлыгы герек. Өз гүнешли хем мес топраклы юрдунда экин экип, мал бакып, чага өрнедип, гүлүп - ойнап яшамагы герек. Гедайчылык, ачлык, кеселчилик, гиден бир халкың хем физики тайдан, хем ахлак тайдан овнамагы, гөйдүкмеги, огрулар, жұмрүлере, нешекешлере, налажедейинлере өврүлмек ховпы, милли буйсанжыны йитирмек ховпы бизи алада гойман билмез. Бизиң хут өз халкымызы, оз ата - энелеримизи, чагаларымызы шу белалардан халас этмек үчин анлы - башлы горешмегимиз, кануны гореш ёлуна бил гушап чыкмагымыз зерур! Себәби йигриминжи асырың ахырында, йигрими биринжи асырың алнынды дүңйә бейле гүлки болмак, дашы гулпы, япык жемгыетде гедай яшамак бизиң хич биримизе—интеллигентимизе-де, ишчимизе-де, дайханымыза-да, малдарымыза-да, гулукчымыза-да бәхбит дәл. Антидемократия болса, дине осүши боклемәге, тәзе Түркменистандакы шу гүнки ягдай ялы элхенч биканунчылыклы ягдайлары доретмәге шерт доредип билер, антидемократик жемгыетиң башындакы аз санлы хокмүровандан башга эшрет горен болмаз.

Антидемократияның алып гелен ери, йүзбе - йүз эден хеләкчилиги барада нәче айтсаң аз. Йоне бу гүррүни гайталап отурмагынам гереги ёк. Себәби бизиң хер биримиз СССР дөврүндәки антидемократияны хем, Ныязовың антидемократиясыны хем горме кемини гоймадык. Бу антидемократия, дилде диййән ве айдяң затларына гарамаздан, бир доган, бир гардашдыр. Ныязовчылыгың эртеки гүн ызында дурмалы болар ойтмән ыглан эден сыясатлары, озалы билен, антидемократияның гурбаны болдулар. Инди бу гүн, тәзе оба сыясаты барада ойлансаңам, бейлекилер барада ойлансаңам, дине баш яйкап оңаймасаң, айтжак задың ёк. Айдылмалы зат велин шудур: Тәзе оба сыясаты талаңчылықдан башга зат болуп чыкмады. Нижеме йыллар колхозчыларың дабан азабындан, омрүнден йыгналан эмләк, техника, мал даргадылды. Яплар гөмлүп галды. Экеранчылықда газанылан сепгитлер санлыжа йылда тохумларың йитирилмеги ялы масгарачылыга гелинмеги билен элден гидерилди. Бу түркмен дайханы үчин бары - ёгы йүз йыл төвереги довүр ичинде икинжи гезек гайталанян айылганч йитгидир. Большевиклер дөврүнде дайхан бүгин тарыхы гечмишинден мирас алан дайханчылык тежрибелеринден дашлашдырылды. Инди болса, соңкы совет йылларында газанылан тежрибеде элден гидерилйр. Эйсем, говачаның нижеме йылларда етишдирилен ерли тохумыны йитирмәге ченли барып етмек, довлет дережесинде картошка меселесини «ерине кәди ийәйиң» дийип чозмек нәмәни анладып билер?

Түркмен ага: «Арпа экип, бугдай оран ёк» дийипдир. Бу гүн биз бүгин халк болуп экенимизи орярыс. Биз үчин хәзирки ягдайымызы сапак кеми ёк. Йоне биз өз ялңышларымыздан сапак алмак нистиндеми я-да башга бирлериниң гелип, өйүмизи дикип, ожагымызы одундан долдуруп берерине гарашямы, шу белли дәл.

Дашардан гелениң нәме эденини гордүк: гелен өвен болды, гүлен болды, комек голуны узатды, ата - баба гардаш, доган болды, өз ишини битирди. Биз болса, Пушкиниң «Гожа балыкчы ве алтын балык хақында эртекисиндәки» ялы, довүк керсен билен галдык. Ёгса, хыялда гожаның кемпиринденем бетер кошклер гурундык, дүңйәде гайшарып гездик...

Шу гүнки ягдайымыз bize дирилик, ягны өлмән галмак, яшайыш, гелжек барада пикир этмеги, херекет этмеги салгы берйәр. Себәби биз шу гүнки ялы херекетсиз, гымылдысыз отурмагың, «Ай, худай бардыр» дийип гарашмагың өлүме барабардыгыны гордүк. Инди пикир этмезлик, чының - яланың тапавудыны билмезлик намартлык болар. Биле - гөре өзүни, өз начарларыны, чагаларыңы, гелжек неслиңи гулчулыга, бакналыга бермек болар.

Хәкимиет кризиси, сыясы - ыкдысады, социал чыктынсызлык bize Алла тарапын иберилен бетбагтылык дәл, адамлар, өзүмиз ялы эжиз бенделер, небис гуллары тарапындан гелен бела. Оба хожалыгының чокмеги, обаларың тозмагы, малдарчылыгың, дайханчылыгың, сенагатың, халк хожалыгының, ылым - билимиң, медениетиң, сунгатың, әдебиятың гөрлүп - эшидилмедик дережеде песе дүшмеги, ынсан хукукларының, азатлыкларының депеленмеги, хак - хукуксызлык, ачлык - хорлук зерарлы, гүзеран аладалары себәпли чокен адамларың ин йонекейже дерманлары хем тапман хеләк болмагы, чага өлүмлери хем пикирлендирмесе, биз хич вагтам халк хокмүнде оз адымыза мынасып болуп билмерис.

Уруш ёк, гыкылык ёк еринде, тебиги бетбагтылык ёк еринден, дүнийә «мен ялы бай ёк, мунча газым бар, шунча небтим бар, пагтам бар» дийип гыгырып, илатыны чөрек карточкасына данан екеже дөвлет-де ёк. Асла бейле дөвлете дөвлет дийип ат бермек ялныш. Оңа бидовлетлик диймели! Я-да болмаса, бидовлетлерин доландырян дөвлети диймели!

Түрмелерде депесинден - дабанындан дүрре билен сайылян адамлар ве түрмелерин дашында гарып гүзеранда эзенеги аган адамлар шол бир адамлардыр, гарамаяклардыр. Налажедейин хәкимиетиң ози, дөвлети эелән бидовлетлер жемгыетде тәзе бир сынпы доретдилер, ашақы, эзилён гатлагы «гарамаяклар» атландырдылар. Оларың ёкарсындан гараянлар болса, өзлериниң айытмагына гөрә, «өзүни онарянлар». Гарамаяклар билен түркмен байларының арасындакы сан тайдан тапавут гаты улы. Эмма шонда-да гарамаяклар өзлерини эзмәге ве аң тайдан күтелтмәге, окувсыз - билимсиз галмага, экленч серишдесиз гоймага түркмен байларында долы ыгыяр берйәрлер. Бу болса, бүгин бир халкың неслиниң харап болмагына, онуң хем рухы, хем физики тайдан ёк болмагына өзүниң разылык бердигидир. Хәзирки окув - билим ягдайында, бисоваттыкдан ве ишсизликден, чыкалгасызтыкдан кежигип, эжизләп нешә урян яшлар мунуң айдың мысалыдыр. Эгер биз шу барян ёлумыздан гитсек, гитсе - гелмези сайлап алдыгымыздыр. Бу ёлда бизиң гележегимиз ёкдур. Ин илкинжи перспектива шу ажы хақыката копчүликлейин хем белли - күлли гөз етирмек билен баглы.

«Гой, башгалар башыны этегине салсын, мен гошулмайын» диен намарт пелсепе инди дүйп - тейкары билен рет әдилмели. Озалам хут шунуң ялы намарт пелсепелерин юрды таламага шерт доредендигини, диймек, бу пелсепәниң өлүм хем хеләкчилик пелсепесидигини аңымызда айламагымыз герек. Дине шундан соң тәзе Түркменистан, азат сайлавлар барада гүррүң әдип болар.

Шу гүне ченли бизиң әхли перспективаларымыз ер үсти ве ер асты байлыкларымыза баглы дийдик. Эмма байлыклар хем, байлыкларың уммасыз әтиячлыгы, ягны запасы хем өз - өзлүгинде перспектива дәл экени. Терсиңе, байлыклар оңа эе болуп билмедик ягдайында баша бела экен. Халк бәхбитли сыясат йоредилмесе, антидемократия болса, байлыгыңы дашардан хем, ичерден хем талажак экенлер, башың говгада болжак экен.

Әйсем-де болса, бу өз - өзүнден дүшнүкли хақыката дүшүнмек үчин биз хокман гедай галмалымыкак? Әлбетде, ёк. Йөне бизиң шу гүнки ягдая дүшмегимиз, бир тарапдан, халкың өз хак - хукугы угрунда горешмекден хенизлер жуда дашдалыгы билен баглы болса, икинжи тарапдан, хәкимиети эелән адамларың өз бет пыгылларына етмек үчин пирим барыны гуранлыгы билен баглыдыр. Аң - билиме, хабар серишделерине, әдебията - сунгата урлан зарбалар халка, онуң азатлыгына, Әркине урлан зарбалардыр.

Нәче адам болса, шонча-да философия бардыр, адамлар дүрли - дүрлидир. Йөне адамлар көп бабатларда бир-бирине гаты меңзешдирем. Оларың бир топары гара гүни үчин хәкимиет эелерине яранжанлык әдйәндир, бир топары горкяндыр, бир топары болса мүйнлидир, Шонуң ялы мүйнде гоймак үчин, ныязовчылык адамларың бир топарына огурлыга йүз урмага шерт доретди, бир топары чаларак огурласа, бир топары мазалыжа урды. Бир топарыны болса, «бир мысгал тирьек үчин адамлара азар бермән» дийип, нешекеш этди. Инди олар хак - хукукдан гүррүң ачылса, агызларына сув алан ялы дымарлар. Себәби сәхел гымылдасалар,

манлайларындан огурлык - жұмүрликлери, нешекешликлери барада гара тагманың месана болуп дурандыгыны билйәрлер. Бу әсгермезлик әдер ялы ягдай дәл, демократия ёлунда иң агыр ягдайларымызың бири. Эмма шейле айыплы адамлар, аң тайдан хасам күтелип, көпчүликде дагам «ай, бизиң-ә гымылдарлыгымыз ёк, өзүмиз шейле ягдайда» дийип, бу намысы тутарык хем эдинйәрлер.

Әйсем-де болса, перспективаларың икинжи бир тарапынам гөзден салмак болмаз. Ныязовчылык халкың гөзүни ачды. Оны хақыкатданам өз ыкбалың барада пикирленмелидиги хақда ойландырды. Өз - өзүнден хич бир задың болмаяндыгыны, әшретинем, болчулыгынам гелмейәндигини субут этди. Хусусан-да соңқы бәш йылда дурмуш гуран, өй тутунан яшлара, оларың эне - аталарына хақыката гөзүңизи гинден ачып середиң дийди. Иле мензеш поллы - потолоклы жай салнып, ичини халыдан - дүшекден, мебелден - гелшикден долдурып яшажак адамлар хажатхана салынмага-да гурпсуз болуп чыкдылар. Әйсем, шу ягдаям пикирлендирмесе, онда биз чәресиздирис. Йөне бу ягдай хокман пикирлендирер, ойландыра.

Бир заман «завод - фабрик гуарыс, бай боларыс» дийип пикир эден адамларың, халкың дүшүнжели бөлегиниң хәзирки ялы авторитар хәкимликде хич хили кепиллик ёкдугына, асла кепиллигиң болуп хем билмежекдигине гөзүниң ачылмагы хем улы затдыр. «Өсен социализм» доврүнде ылым - билим алан, етишен адамлар, интеллигенция юртда улы гүйчдир. Йөне шол гүйчлериң бирлешмеги ве абаданлык, осүш, прогрес угрунда херекет этмеги герек дийилсе, бу башга геп. Бу зерурлыгы хәзир оларың хеммеси диен ялы дуйярлар. Себәби оларың хемме зат өз - өзүнден говы болар өйдүп эден сада түркмен тамалары пуч болуп чыкды. Бейле тама гелжекде-де пуч болар. Бу болса, жемгыети херекете гетиржек пучлукдыр.

Шәхерлерде ерлешйән әдара - кәрханалардакы, министирликлердәки, ылым - билим әдараларындакы, ёкары окув жайларындакы, мекдеплердәки ишгәрлер, студентлер ислеселер - ислемеселер-де халк бәхбиди угрундакы гореше гошулмалы боларлар. Бир ере жемленмели боларлар. Режим мунуң хокман шейле болмалыдыгыны, ёгса өзүниң халкы еке - екеликде, айры - айрылыкда, бөлек - бөлекден богуп хем ысмаз эдип билжекдигини, гымылдысыз саклажакдыгыны бәш йыллап гөркезди. Бу режимиң өз гаршысына дореден иң айылганч факторларының, әсасы перспективаларының биридир.

«Сапармырадың хәкимлиги билен халкың арасында милицияның дүрреси бар» дийип айдан киши гаты мамла. Йөне диңе милицияның дүрресими нәме? Тәзе Түркменистандакы хәкимият халк билен арасыны шейле бир ачды, оны инди бирлешдирмег-ә дәл, бир - бирине голайлашдырмагам мүмкин дәл. Гайта «хәкимият әелери юртда гражданылык уршунуң әсасларыны гойярлар» дийилсе, хас догры болар. Жуда аз санлы адамың харамлык билен мисилсиз боямагы, өз байлыкларыны, огурлыкларыны гүжеңләп, овадан көшк салдырмакда ярышмаклары, гарамаяк дийилиәнлериң болса, әлхенч гедайчылык ягдайында галмаклары гражданы жетлигине гетирсе гетирәймели фактордыр. Зорлук, зулум билен сакланылян гарамаяк халк ене бирнәче вагтдан таяк биленем, автомат биленем саклап болмаз дережә етер. Себәби дийсең, ишдәси ачылан хәкимият әелери юртда өнүмчилиги бұс - бүгин тогтатмак билен бир хатарда талачылыкларыны хас-да гүйчлендирерлер. Нешекешлик, неше совдасы айылганч дережелере етер. Кеселчилик көпелер. Ишсизлик артар. Булар болса, өз - өзүнден ики сынпың, ики гатлагың— түркмен байлары билен гарамаякларың чакышыгына гетирер.

Хәзир шу хили гражданылык жетлигиниң кәбир алапатлары вагтал - вагтал йүзе чыкян-да болса, хәкимият әелери бу барада хич хили алада әденоклар. Олар бир бу ерден, бир о ерден турян гоҳ - галмагаллары өзлериңе үстүне гум пешәп ятырдым әдйәрлер. Эмма шол гоҳ - галмагалларың доремегине гетирйән дүйпли меселелери велин чозмелидирем өйденоклар. Олар муны чөзүбем билжек дәлдер. Онсоң Тәзе Түркменистанда өзгеришлик хокман чакнышык, ган билен болмалы өйдйөн дийип хопугярсың. Йөне өзгеришлигиң хокмандыгыны велин, вагт бойнумыза гоюп баряр.

Биз халкымыза диңе бир зады арзув эдип билерис, ол өз гечмели тарыхы ёлуны гечсин, өз ырсгалы, өз багты угрунда өзи горешсин. Оңа кимдир бири гарашсызлыгам алып бермесин, агзыны аша-да етирмесин. Бейле гарашсызлыгың, бейле ашың нәмедигини инди биз гөрме кемини гоймадык.

Хич бир халк гөрешсиз багта-да, болчулыга-да етенок. Гой бизиң халкымыз хем өз багтыны ози газансын. Онуң оңүнде хэзир уллакан бир сораг : «Түркмен халкы болмалымы - болмалы дэл?» диен сораг дур. Бу сорага онуң ози, дине ози жогап бермели!

БАТЫР ГАРРЫЕВ

Москва шәхери 27.03.97

ДАШАРЫ ЮРТ

МЕТБУГАТЫНЫҢ

САХЫПАЛАРЫНДАН

ДИЙСЕҢ ӨЗ БОЛУШЛЫ ТҮРКМЕН «СЕРДАРЫ».

Ройтер агентлигиниң хабарчысы Марат Курт Ашгабатдан шейле хабар берйәр:

Хамырмаясы сталинчылык культына югрулан Түркменистаның президенти Сапармырат Ныязов 8-нжи апрелде, газа ве небите тұтжар бай, эмма гедайларча хор - хомсы чарва халкыны XXI-нжи асырың босгасына сүйрекләп элтмәге гөнүкдүрилен өзүниң мұң гүнлүк атлы тәзе ык-дысады планыны жар этди.

Онат - онат планлар дүзмәге уссат, эмма ише гезек геленде велин телли -пеллилик хөкмүрован болан бу юрда Ныязов өзүниң шанлы 1000 гүнлүк программасыны дабара билен ыглан этди. Тәзе программа шу йылың ахырында халк маслахатының гараманына хем-де тас-сыкламагына хөдүрленжек. 7 - нжи апрелде, оңки компартияның хожайыны, йүзлери донңарадаш , агач ювдан ялы министрлерини телевиденийәниң оңүнде бир сыдыргын отурдып, эп-эсли вагтлап гүрледи, акыл барыны өвретди. Шол бир вагтда, Президент планы ерине етирмәге герек болжак чыкдайжылары өдемәге пул серишделериниң етерлик болжакдыгыны белледи . Шу йылың 5 триллион 55 миллиард манатлык бюджетги, 1996-нжы йылың бюджетинден ики эссе көп. Бу пуллар гүнбатар европа чыкарылжак чиг малларың хасабына гайдып өз юрдумыза валюта горнүшинде гирмели. Мөхүмлүги боюнча биринжи ерде дуран небит ве газ секторының реформасыны Президент Гочмырат Нәзжановы иш башармаянлыгы үчин везипесинден бошатмак билен башлады. Ол шейле дийди:

-Министрликде хенизе ченли оңүмчилигиң гележегини пикир эден адам болмады. Хер ким небт газ сатманың күл - клүнде болды.

Тәзе белленен небит ве газ министри Батыр Саржаев гаты говы ишләп, Мнистрлигиң ишини ёла гоймаса, онда везипесинден бошадылайжага чалымдаш горүнийәр.

Ныязов тебигы газың оңдүрилшини 1997-нжи йылда 53 миллиард куб метре ченли галдырмагы, небт ве газ конденсатының оңдүрилшини 6 миллион тонна етирмеги гөз оңүнде тутяр.

Дийсең өз болушлы түркмен «Сердары», газ экспорты бабатында долы суратда Орсьете гарашлы, себәби Түркменистаның әхли турба линиялары руссияның территориясындан гечйәр. 1996-нжы йылда гол чекилен шертнама боюнча, Орсьетинң «Газпром» компаниясы үстүмиздәки йылың ичинде, гүнбатар Европа 20 миллиард куб. метр түркмен газыны экспортирлемели.

Түркменистаның пайына 1993-нжи йылдакы мүшдери пайлашыгында Украина ялы халыс сурнуган дөвлетлер дүшени себәпли, манат дийлип атландырылян түркмен милли валютасының хем хүммети өрән ашак гачды.

Украинаның 1996-нжы йылдакы Түркменистана газ үчин пул бергиси 600 миллион Америк доллары болды дийип Ныязов белледи.

Планлашдырылан ыкдысадыетли юрдуң улы оңумчилик кәрханаларыны хусусыетлешидирмек барасында-да Президент дуруп гечди.

-Хакыкы хожалыкчы мүлк эелери бизде гытлыгы зерарлы, бу бабатда хем улы өзгеришиклер болмазмыка дийён, дийип Президент айтды.

-Эмма газ ве небит хожалыгы 100% хөкүмете дегишли болмалыдыр. . .

Мундан башга бу халыс гедай дүшен юртда хусусыетлешидирмәге дерекли зат ёк хем дийсек өте гечмерсиң. Эсасан пагта ве бугдай оңдүрмек билен мешгул болян оба хожалык секторының хем хич иши утрукмаяр.

-Биз ийжек ичжегмиз үчин хәзир валюта төлемели болуп дурус, бу затлар 100% бизин өзүмизден оңмели ахрын дийип Ныязов жаныгып айтды.

Советлер заманындан галан, халкың иймитини дине дөвлет субсидиясына данып гоймак кеселинден дынжак болуп, 3 миллион 800 мұң илаты болан Түркменистан 10-20 долларлык ортача айлыгы хем-де юртда хөкүм сүрйән ишсизлигиң мөвч урмагы билен Советлер заманының батгасындан хениз - хенизем чыкарлы дөл.

КАНУН ве ДЕМОКРАТИЯ

ОНИКИНЖИ ИЮЛЧЫЛАРЫҢ «ИШИ»

12 - нжи июль демонстрациясы билен багылыкда ин кән эжир чекен машгала Амандурдыевлерин машгаласыдыр. Авторитар хөкүмет өз гаршысына бүтин машгаланың чыкмагы ялы батыргайлыгы хич бир жәхтден багышлап билжек дөлди, өч алжакды, Бу шейле-де болды, «Амандурдыевларын иши» дийлип атландырылан ишин башы Аждар лакамлы Худайберди Амандурдыевден башланылыпдыр. Бир тәсин тарапы, авторитар хөкүмет Худайберди Амандурдыевин ишини дүзенде, оңа тирьеккешлиги хем, аракхорлугы хем, башга бир гүнөнем йөңкемәге «ынсап» этмәндир. Худайберди Амандурдыев парахат демонстрацияның башында дуранларын ин бир абрайлыларының бири болса-да, сүлчилер оңа дине Түркменистанын женаят кодексиниң 236-нжи маддасының 2-нжи бөлеги билен гүнә билдирипдирлер, ягны зандыяман хулиганчылыкда айыплапдырлар. Оңа шу мадда эсасында-да йыл кесилипдир, бәш йыл берлипдир. Олам Гулгелди Аннаныязов ялы, Красноводскиде, айратын агыр шертлерде, япык камерада сакланылар.

Худайберди Амандурдыев судда өзүниң нәме үчин йорише чыкандыгыны дүшүндиренде, халкың дүшен гүнүниң хич кими рахат гоймажакдыгына үнси чекжек болупдыр. Эгер хөкүметден халкың хукукларыны талап этмек хулиганчылык болян болса, онда мен «хулиган» дийипдир./ Ол хакыкатданам догры айдыпдыр. Себәби, «хулиган» орсларын сози, ТССР БИАның корреспондент - члени Б. Чары яровын ве филология ылымларының кандидаты С. Алтаевин редакциясы билен чап эдилен «УЛЫ РУСЧА - ТҮРКМЕНЧЕ СӨЗЛҰҚДЕ» «Хулиганистый» дийилйән орс сөзүни түркменчә - «якымсыз», «гарагол» диен маныда алыпдырлар. Эмма бу герчеклере суд эдиленде болса, орс сөзүниң әхли манысыны үйтгедип, түркмениң «зандыяман» сөзүни уланыпдырлар. Түркменистанын женаят кодексинде болса, «Зандыяманлык» хакында жеза ёк. Диймек герчеклер нәхак жебир чекйәрлер. Онсанам, кимин зандыяманлыгыны я-да зандыяман дөлдигини барламак кын дөл-ә! Ким зандыяман? Суд эдйәнлерми я-да суд эдиленлер? / (ред.) Йөне Худайберди Амандурдыевин хич бир хили гараголчылыклы херекет этмәндигини, асла оңуң ак йүрекли, адалатың тарапында дурмагы говы гөрйән йигитдигини Хитровкада хеммелер билийәр. Аждарын обалара, хатда Тежене, Әневе, Бәхердене ченли айланып, парахат талаплы йорише чыкмак барада эден хабарына мүнләп адамларын йыгнанмагы хем оңуң ил ичиндәки улы абрайындан хабар берйәр. Авторитар хөкүмет ил-гүнүң шейле сыланын ак йүрекли адамларыны түрмә басмак билен, өз хакыкы йүзүни ачяр. Диймек, Хөкүметин ёлы ак йүрекли, түркмен дийип жаныны бермәге тайяр йигитлерин ёлы билен бир дөл. Хөкүмет бейле йигитлери түрмеде чүйретмек ислейр, халкы де-

мини алдыртман сакламак ислейәр. Бу эййәм хемме кишә дүшнүкли. Йөне Амандурдыевлерин машгаласы ялы сагдын машгалалар Түркменистанда бир я ики дәл, олар өз сөзлерини айдарлар ве бу эден - этдилигин, урдумшалык сыясатының соңы гелмели болар. Амандурдыевлерин бир машгаладан дорт болуп йорише гатнашмагы хөкүметин алып барян ахлаксыз сыясатының халкың дегнасына мазалы дегендигинден хабар берйөн фактдыр. Бу факты әсгермезлик этмек, Амандурдыевлери түрмә басмак меселәниң чөзгүди дәлдир. Терсине, бу дүвүниң чигшигини беркитмекдир, халкың нәгилелигини етжек дережесине етирмекдир.

Хава, авторитар хөкүмет Аждары—Худайберди Амандурдыеви хич бир артыкмач баханасыз, дине көчә йорише чыкдың ве оны гурнадың, шоң үчинем сен бизиң үчин хулиган дийип түрмә басды. Шейдип ол халкың соз азатлыгыны хем, кануны талаплар билен көчә чыкмак азатлыгыны хем асла әсгермейндигини ачык айтды, оз Конституциясыны инкәр этди.

Бу ягдай авторитар хөкүметин гахардан етжек дережесине етендигини ве Аждар ялылары жеза бермек үчин йүзүне хич бир перде -де тутунмажакдыгыны горкезди. Эмма Аждарың доганларына гезек геленде, хөкүмет башга - башга оюнлар этди. Аннамырат Амандурдыеви, эдил иниси Худайберди ялы, Түркменистан женаят кодексиниң 236-нжы маддасының 2-нжи бөлеги билен гүнәләп, оңа үч йыл азатлыктан кесилмек ховпуны салып, соңам оны амнистия билен судуң залындан азатлыга гойберди. Йөне бу хөкүметин Амандурдыевлере асла рехиминиң инендигини аңлатмаяр. Гайта терсине, бу оюнларың аңырсында хас можук оюнлар ятыр. Аманмырат Амандурдыеве, ягны доганларың үчүнжисине болса, йорише гатнашанлыгының гапдалындан ене бирнөче гүнә йүкленилипдир ве оңа-да оз инисиниңки ялы бәш йыл иш кесилипдир.

Доганларың дөрдүнжиси Чарымырат Амандурдыевиң ыкбалы барада болса, энтек белли зат айтмак мүмкин дәл. Себәи авторитар хөкүметин Чарымыратдан айратын хыжув билен оч алмак ислегиниң бардыгыны өңүнден айтмага нәче дийсең эсас бар.

Чарымырат Амандурдыев он икинжи июль вакасындан соң хөкүметден гизленйәр ве асла хич ерде горүнмейәр. Шонуң үчинем 12-нжи июль демонстрациясы себәши гүнәленип суд эдилен йигрими еди адамың ичинде ол ёк экен. Эмма хөкүмет Чарымырады гөзлемесини гоймандыр. Йигрими едилере суд эдилди, оларың бири Аннамырат Амандурдыев амнистия дүшүрилди ве судуң залындан бошадылды, бир топары болса, президентин гүнә гечмеси билен 11-нжи январда, Хатыра гүнүни баханаламак билен азатлыга чыкды, едиси түрмелере уградылды (Бу иш йөне - мөне иш дәлди, хөкүмет болса, өзүниң нәме эдип, нәме гойяныны билмән, бу герчеклери Гөкдепе уршуна гатнашанлара денеди-де отурыберди, себәби 12-нжи июль демонстрациясына гатнашанларың хич биринде-де жиннек ялы гүнәниң ёкдугыны ач - ачан билйәрди. Эмма муңа гарамаздан олары урдылар, снчдилер, өз - өзүни өлдүрмәге межбур этдилер. Йөне иру - гич хөкүмет, ол нәхак азап чекйән ве чекен йигитлериң өңүнде оз эден женаятны боюн алып, дыза чөкүп, бихая эден ишлерини багышламакларыны сорамалы болар. Ред.) Орган ишгәрлери болса, Чарымырады гөзләп йордилер. Олара ер йыкмалы велин, Чарымырады тапмалы дийлип буйрук берилипдир. Себәби Чарымырадың демонстрациячылардан бөлүнип айрылмагы, ягны гизленип галмагы хөкүмете өч алмак ислегини амала ашырмага шерт доредйәрди.

Ахыры Чарымырат тотәнликде үстүни басдырар ве хөкүметин элине дүшйәр. Ичери ишлер министриниң орунбасары, шо вагткы генерал Амангелди Гелдигурбанов Чарымырадың тутулан гүни оңа «Сен 12-нжи июлы ядыңдан чыкарай, ол хич, сең башга гүнәң кән . . .» дийип, копманылы йылгырар. Ил ичиндәки гүррүне горә, инди Чарымырада он икинжи июла асла галташдырман, агыр женаят ишини дүзйәрлер, галп хем тослама иш доредйәрлер.

Йөне хер нәче сапалак атылса-да, хиле гурулса-да, төхметчилик билен иш дүзүлсе-де, Чарымырат Амандурдыев хем өз доганлары Худайберди, Аманмырат ялы сыясы туссагдыр. Себәби 12-нжи июль херекети хөкмүнде тарыха гирен парахат йоришин башында дуранларың бири хөкмүнде-де, ил - гүнүң бәхбитлериңи айдыжы хөкмүнде-де Чарымырат сыясата гошулан йигитдир.

Оникинжи июлчыларың ене бири Какамырат Назаров хем бәш йыл азатлыктан махрум эдилеп, жезасыны гүйчлендирилен зәхмет - дүзедиш колониясында чекмели эдилен йигитлериң

биридир. Какамырадың ил ичинде тутулян ады Ревшен экен. Ол түркмениң сойгүли шахыры Гурбанназар Эзизовың инилеринден.

Какамырат Назаров түркмен халкының гарашсызлыга чыкып, оңкүсинден бәш бетер хор гүне дүшендигине, бу ягдайың оз - өзүнден дүзелмежегине дүшүнен йигитдир. Ол оз дең - душларының арасында режимің аңсатлык билен жылавы элинден бермежеги хакында көп гүррүң эдйөн экен. Ол, эсасан, гарып - гасарларың копелйәнине, чагаларың хорланянына гынаныпдыр. Бизиң шунча байлыгымыз барка, шейле гүне дүшүшимизе жаным яняр диййөн экен. Шу пикирлер хем оны Гулгелди Аннаныязов билен достлашмага гетирипдир. Себәби Гулгелди хем отуран - туран еринде халкың агыр гүзераны барада жаныгып гүррүң эдйөн экен. Халкың өзүниң гарысына галмалыдыгыны, эгер халкың ози бир зат этмесе, хич задың үйттемежекдигини айдян экен.

Какамырат Назаров билен Гулгелди Аннаныязов халк ичиндәки гүррүңчиликлерде хөкүметден нәгилелигиң етжек дережесине етенлигине гөз етирипдирлер. Эмма олар хенизем хөкүметиң дийдимзор сыясатының халкы нә гүнлере салып билжегини долы гөз оңүне гетирип билмәндирлер. Шонуң үчинем бары - ёгы ики - үч ая чекен тайярлык ишлеринден соң парахат демонстрация чыкмага батыргайлык билен йүрек эдипдирлер.

Элбетде, бу йоришиң түркмен демократиясының тарыхында нәхили роль ойнандыгы барада соң айдарлар. Йөне Какамырат Назаров дагының бир пикири – иң болманда кайыл болуп отурмалы дәлдиги ве гүйчлер бирлешдирилсе, хөкман нетиже болжакдыгы барадакы пикирлері тассык болупдыр.

Хөкүмет он икинжи июлчылары түрмә басандан соң, ынжалып отурыберип билмеди. Нан хем ун гахатчылыгыны баханалап, илки Мары велятындакы, соң бейлеки бир топар ерлердәки гөзбоягчылыклары боюн алды. Олара кәййән болды. Эмма артдырып язмалар, гөзбоягчылык велятлардан дәл-де, әйсем авторитар хөкүметиң башында дуран адамдан башланярды. Ол өзүниң хич хили альтернативасыз кандидатурасына 99,05 процент сес бердирип, демократик довлетде асла болмаян ве болмалам дәл женаятлары канунлашдырярды, када өвүрйәрди.

Какамырат Назаров йорише гатнашанлыгындан башга хич хили гүнәси болмаса-да түрмә басылды, себәби хөкүмет оны өз душманы дийип билди, онуң Гулгелдиниң якын пикирдешидигини багышлап билмеди.

Гулгелдиниң ене бир пикирдеши болса, Батыр Сәхетгелдиевдир. Бу йигидиң гүнәси парахат йорише, демонстрация чагырян листовкалары көпелтдирмәге көмек эденлигидир. Листовкаларда хулиганчылыклы херекете чагырылды дийип гүнә билдирмек билен, хөкүмет шол листовкаларың хич бирини түркмен метбугатының сахыпаларында чап этмеди. Эгер листовкаларда хулиганчылыга чагырылан болса, нәхилидир бир кануна терс гелйән жүмле болан болса, онда хөкүмет өз надара пропогандасы билен шейле херекетденем гайтмазды. «Гөр-ә буларың диййән задыны» дийип, хөкман листовкалардан бир жүмле мысал гетирерди. Хакыкатда, листовкаларда халкың дүшен агыр гүни, хөкүмет кризиси, эркин сайлавлар гечирмек барада талап айдылыпдыр.

Хөкүмети горкузан зат листовкаларда хулиганчылыклы херекете чагырыланлыгы дәл-де, гайтам парахатлыга, дүзгүн тертипчилиге ве халкың кануны хукукларыны цивилизленен формада талап этмәге чагырыланлыгыдыр. Листовкаларда рус дилли миллетлере-де, орган ишгәрлериненде, бүтин түркмен халкына-да оран дүшнүкли дилде, гысгадан манылы сөзлер билен йүзленилипдир. Демонстрантларың херекети оз соватлылыгы, хакыкатдан биржигем даш дүшмейәндиклери ве халкың йүрегинден тураймагының жуда мүмкиндиги билен хөкүмети горкузан боларлы.

Бәш йыл азатлыктан махрум эдилип, гүйчлендирилен дүзедиш - зәхмет колониясында жеза чекдирилмели эдилен ене бир йигит Бегмырат Хожаевдир. Эгер Какамырат Назаров, Батыр Сәхетгелдиев дагы йорише гатнашан ве бу херекете белли бир гошант гошан адамлар хөкмүнде жезаландырылан болса, Бегмырат Хожаев бу херекете дахылының болаймагы мүмкин диен чен - чак билен бәш йыл азатлыктан махрум эдилепдир.

Бегмырат ылымлы - билимли адамдыр. Ол ыкдысады темадан кандидатлык ишини язып гутарып, алымлык дережесини алжак болуп йөр экен. Халк хожалыгы институтында талыплара сапак берйән экен. Банк ишлеринден говы баш чыкарыпдыр. Дашары ыкдысады ишлерде

тежрибеси бар экен ве Түркменистана миллионлап гирдежилер гетиржек ишлер билен мешгул экен. Онуң эсасы гүнәси Какамырат Назаровы өз ёлбашчылык эдйён «Гызылаяк» фирмасына ише аланлыгы ве она айлык хөкмүнде бирнеме доллар беренлиги диййёрлер. Онсоңам демонстрациячылар онуң сотовый телефоныны пейдаланыпдырлар.

Бегмырат Хожаев 12-нжи июлда Ашгабатда ёк экен. Ол өз бизнес ишлери билен команди-ровкада гезип йорен экен ве бу йоришин гурналянындан хем бихабар экен. Эмма хөкүмет шейле йоришлери гелжекде хем хич бир бизнесмен, билимли адам голдап билмесин, муна хет этмесин диен ниет билен Бегмырада жеза берипдир.

Бегмырат Хожаев хем оз ыкбалдашлары ялы сыясы туссагдыр. Эгер ол башга бир гүнәси бар адам болса, хөкман башга бир гүнәлер билен гүнәленерди. Эмма хөкүмет оны башга хич бир зат билен гүнәләп билмәндир. Йоне хөкүмет онуң «он икинжи июла» гатнашыгының ёк-дугыны хем боюн алмак ислемәндир. Мунуң эсасы себәби, ёкарда айдышымыз ялы, гелжекде хич бир бизнесмен, иш адамы шейле херекетин голайындан барып билмесин, оны голдап билмесин диен ниетдир. Икинжи бир тарапдан болса, хөкүмет бу херекети билен иш адамларында, бизнесменлере-де хайбат атяр. Ол озүниң гүнәли - гүнәсиз, бар адамы түрмә басып билйәндигини гөз эдип гөркезйёр. Кануның ёкдугыны, канун дийилйён задың диңе озүдигини, кризис болсун, гытчылык болсун, ачлык , кеселчилик болсун, хич кимин сесини чыкармага хакының ёкдугыны, хемме зада диңе озүниң хаклыдыгыны, хукуклыдыгыны айдыр. Шонуң үчинем ол авторитар хөкүмет, шонуң үчинем онуң ахырында баржак ери сыясы - ыкдысады ве ахлак кризиси.

12-нжи июль херекетиниң экспертлери Түркменистанда бирден бир топар сыясы туссагын дөрмегине ве сыясы туссаг ёк дийип овүниён президентин инди бу сөзи диле алмагыны кесмегине себәп болан вака барада хәзирликче шу маглуматлары топлады. 12-нжи июль вакасы халк билен хөкүметин арасыны илкинжи болуп ачыклан ве бу икиарада улы бошлугың бардыгыны гөркезен вакадыр.

НЕЖЕП ХАЗАРЛЫ

ЖЕМГЫЕТ

МИЛЛИ ИДЕЯ

Магруппыда шейле сстирлер бар:

Гахар аклың алар, кине иманың,

Ынан бу сөзлере, гүмандыр дийме!

Шу гүнки гүн бизин хер биримиз гахардан, кинеден узак болуп, өз доврүмизе, ялышылыкларымыза совук акыл билен баха бермели. Аслында, түркмениң бу гүнки дүшен ягдайы тотәнлик дәл. Түркменлер оз аң-акыл, соват-интеллект, ахлак дережелери боюнча, биз муны хер нәче гаты гөрсегем, шу гүнки ягдая хөкман гелмелидилер. Биз адатча озүмизи овмәни, түркмениң гахрыманчылыклары, эденлиги, ар-намыслылыгы, мертлиги, гайдувсызлыгы ве ш. м. лер хакында

гүрлемәни говы гөрийәрис. Бу затлары милли буйсанчдан бир аламан дийип бийәрис. Эмма милли буйсанч хич вагт бош гүррүн болманды, хич вагт болмазам. Милли буйсанч оз ялчышыкларыны билмек ве боюн алмак, өз дар чыгрындан чыкманы башармак ве халк хөкмүнде озүни ыкпар этдирмек билен баглы. Ач-яланач халкың милли буйсанжы болмаяр. Өз беркарар довлетини гуруп билмедик халкың, шол довлетиң эсасларыны беркидип билмедик халкың милли буйсанжы болмаяр. Онуң боланжа буйсанжы хем гара гүйжүн, басыбалыжылыгың, таланчылыгың, бакналыгың ашагында очуп гаяр. Шонун үчинде хер бир халкың аңында милли идеяның, өз довлетини гурмак идеясының дорейәндиги дүшнүклидир.

Эйсем, гелиң ойланалың, түркменлерде милли идея доредими? Ол нәхили ягдайда?

Бу гүррүниң оран чынлакай гүррүндедигине шек болуп билмез. Шонун үчинем бираз тарыха гөз айламак герек.

Тарыхдан мәлим болшуна гөрә, түркменлерин ата-бабалары скифлер, массагетлер, аланлар, дахлар, парфиялылар, гуннлар, гадымы түрклер болупдырлар. Буларың гатнашмагында тарыхың дүрли дөврлеринде дүниәниң әгирт улы империялары гурлупдыр. Олардан дине огуз түркменлериниң гуран довлетлерине гөз айламагам етерлик.

У11 -- X асырлар. Хазар каганаты. Бу каганатың эсасы территориясы Каспи деңзиниң демиргазык, гүндогар ве гүнбатар кенарякасының бөлеклери болупдыр. Каганатың пайтагты Семендер шәхери болан. Каганатда эсасан хазарлар, ягны гажар түркменлери ве хызр или, орта асыр түркмен тирелеринден болан беченелеринң несли печенглер, огузлар-талматлар хөкүм сүрүпдирлер.

У11-X асырлар. Волга боюндакы Булгарыстан. Бу довлет Волга дерясының ашакы ве орта акымы боюнча ерлешипдир. Пайтагты Булгар шәхери. Довлети эсасландырыжы Кубрат ханың неслинден болупдыр. Эсасан булгар тайпалары, булгарлардан башга-да савирлар, аварлар, ягны түркменлеринң ыва тиреси ве абдаллар довлетиң эсасыны дүзүпдир.

У11-X асырлар. Гымак каганаты. Әлейән территориясы Ыртыш якалары. Еди тирәниң бирлешиги, союзы аркалы дөрән довлет.

Эсасы даянян тиреси огузларың ымыр, ягны хәзирки ерелилер, Баяндыр, гыпжак тирелери болупдыр.

IX-XI асырлар. Ябгы огузларының довлети. Территориясы Аралдан Каспә ченли аралык. Пайтагты Яныкент, ягны хәзирки Түркүстан шәхери /Газагыстанда ерлешйәр/. Тарыхы маглуматлара гөрә, бу довлет 24 саны огуз тайпасындан дүзүлипдир.

Бу тайпалар хемме кишә таныш, олар барада Абулгазының ве Респид әд-Диниң китапларында етерлик маглуматлар берлен.

806-1091-нжи йыллар. Печенег ханлыгы. Приднестровск, донецк ве дон дүзлүклеринде ерлешипдир. Кәбир тарыхы маглуматлара гөрә, бу довлети эсасландырыжы Бече хан болупдыр. Ханлыгың эсасыны секиз саны огуз-түркмен тиреси дүзүпдир. Бу тайпалар «Игорың полкы хақда сөзде" хем кән ятланяр.

840-1212-нжи йыллар. Гараханидлер довлети. Бу довлет озүниң етжек дережесине етен дөврлеринде Алтайдан Амыдеря ченли хөкүмини йоредипдир. Оны эсасландырыжы түркменлеринң гарлык /карлуклар/ тиресинден болан Билге Гүл Кадыр кагандыр. Ол Гара ханың оглудыр. Бу довлетде эсасы тайпалар гарлыклар, ягмалар, чигиллердир. Бу бирлешиге тарыхда ҰЧ ОГУЗ БИРЛЕШИГИ диен ат галыпдыр.

962-1187нжи-йыллар. Хорасаның, Овганыстаның, Хорезмиң, Бухараның, Гурганың Хиндистаның демиргазык веляятларыны Ырагың бар территориясыны оз ичине аляр. Бу довлети эсасландырыжы Себуктегиндир. Ол огуз түркменлеринң гайы тиресинден болан династияны эсасландырыжы Алптегиниң неслидир. Довлетиң илкибашкы пайтагты Газна шәхери болан /гүнорта Овганыстанда/.

Эйсем, биз бу тарыхы маглуматлары түркменлер шунча довлет гурупдыр я-да империя доредипдир дийип овүнмегиң хатырасына гетиремзок. Милли идеяның, ягны халк болуп, жемгыетде өз мертебәни саклап яшамак үчин довлет гурмалы, канунлы, тертип-дүзгүнли яшамалы диен пикириң түркменлер үчин инди гелинмели пикир дәлдигини ныгтамак үчин шейдйәрис.

Эмма бизде кәхалатда түркменлеринем бир довлети бормы, олар шу вагт ил санына гошулжак болуп йорлер диен ялырак пикирлер айдыляр. Бу пикири, эсасан, гөвнүчөкгүнлиге дүшән адамлар ве хәзирки түркмен әлбашчыларына яранмак ислейән везипепаразлар айдырлар. Эмма халкың милли идеясыз, өз довлетини гурмак пикирине гелмезден халк хөкмүнде сакланып галып билмежеги

дүшнүклидир. Түркмен халкы тарыхың белли дөвүрлеринде өз дөвлетлерини гурупдыр, олары белли бир дүзгүн-тертип эсасында, канун эсасында адалатлы доландырыпдыр. Йоне олар шол канунчылыгың, адыллыгың етерлик осдүрилмәнлиги хем-де дашаркы гүйчлеринң оңүнде берк дуруп билмәнлиги себәпли, кәте ичден, кәте дашдан опурылыпдыр.

Биз өз халк хөкмүндәки тарыхы йитгилеримизи гөз оңүне гетирмек үчинем ене тарыхы маглуматлара, түркменлеринң гатнашмагында гурлан дөвлетлере йүзленмели. Шу гүнки ягдайымыза акыл етирмек үчин шейтмели. Биз шу гүн өз дөвлетимизи гурдук дийип дөше какмалы дәл, оны хайсыдыр бир адамың сынмаз эдин дөреденлиги хакында эртеки отармалы дәл, шу гүнки шовхун-шагаландан, яранжанлыкдан горкмалы. Себәби бу затларың хеммеси озал тарыхда болан. Нетижесем хеммә дүшнүкли: дагыныклык, ачлык, гырылмак, тозмак. Гүндогар дөвлетлери барадакы эсерлери, кинофильмлери гөз оңүне гетиринң, олардакы көшк интригаларыны ятлаң, яранжанлыгың нә дережелере етирилишини аңыңызда айлан. Ачгөзлүгинң, небсиң хем-де дөвлет ишине машгала интригаларының, аялың, гызың, огуң гатышмагында гелинйән хеләкчиликлери сериңизе гетиринң. Түркмениң дөвлет гурмак хем шол дөвлетде элин-эркин яшамак пикири гаты аңырдан. Ол муңа кән сынанышык эдипдир. Белли бир нетижелер хем газаныпдыр. Шол нетижелер онуң тарыхда гуран дөвлетлеридир. Себәби жемгыетиң өсмеги, ынсан яшайшының када-канунлары дөвлетлиги талап эдипдир. Өз дөвлетини гуруп билмедик халklar дөвлетини гуран хем белли бир тертип-дүзгүнли, када-канунлы битеви гүйже өврүлен халklarың дүзүмине синип гитмәге межбур болупдылар. Шонуң үчин-де, халklarың йитип гитмеги я-да башга бир миллетиң арасында эремеги тарыхда кән болан зат. Бу хәзир хем болуп билжек зат. Айдалы, хәзир түркменлер дүниәниң гаты кән еринде яшаярлар. Оларың өз эне диллеринде мекдеплери ёк. Ата ватан Түркменистан болса, өз гайры юртлардакы огул-гызларыны голдан, олара китап-депдер иберерден жуда эжиз хем башынагай. Шу ягдай эййәм бизиң өз милли идеямыза тәзеден гарамалыдыгымызы, өз гуран дөвлетимизиң хенизлер битеви түркмен дөвети болмакдан, дүниә түркменлериниң аркасында дурмакдан ве оларың азатлыкларыны, эркини, хукукларыны гөрайжы болуп чыкыш этмекден гаты эжиздигини бойнумыза гөйяр. Бу эййәм милли идеяның амаи ашмадыгы, онуң ярым-ялта ерине етирилдиги я-да гелжекде хеләк болмак ховпуның гарашяндыгыны дуймазлыгы я-да билмедик-дүшүнмедик болмагы ялы бир затдыр. Тарыхың гатында хеләк болан түркмен дөвлетлери хакындакы маглуматлара доланып гелин. Олар бир я ики дәл, онларча.

Анык хем долы болмадык маглуматлара гөрә, Хиндистанда хем түркмен дөвети гурлупдыр. Мәлим болшы ялы, Х11 асырда түркменлер-халажылар Хиндистан яйлаларына хем Ганга чозуп гирйәрлер. Халаж ханы Багтыяр Бенгалияң /Бангладеш/ шасы боляр. Соңра, 1290-нжы йылдан 1320-нжи йыл аралыгында халаж сердарлары Хиндистаның патышалары болярлар. Шонуң ялы-да Орта асырларың бүгин довамында түркмен ханлары бир-бириниң ызындан Хиндистаның велятларының шалары болупдырлар.

IX-X11 асырлар. Гыпжакларың дөвети. Территориясы Евразия дүзлүги. Гымак каганлыги йыкыландан соң дорейәр. Гыпжак ве коп санлы огуз тайпаларындан дүзүлен. Гайы, Бечене, тарыг, докуз огуз тайпалары улы тирелери болупдыр. Соң олар Гызыл Орданың саг ганатыны дүзүпдирлер.

Торклар князлыгы Х1 асыр-1240-нжы йыллар аралыгында гурлупдыр ве яшапдыр. Гадымы руслар шол ерде Гара Клобуклаң, ягны гарагалпаклаң бирлешигини дөреден огузлары "торклар" дийип атландырыпдырлар. Баяндыр, гайы, бечене, баятлар эсасы тирелери болупдыр. Огуз князлыгының элейән территориясы Поросье, ягны хәзирки Украина, Днеприң саг акымы билен Росью деряжыгының гүнорта аралыгы ве Стунгой дерясындан демиргазык тарапа узаяр. Пайтагты Торческ шәхери. Бу маглуматлары гысгача ятламагымыз йоне ерден дәл. Себәби бу маглуматларда бизиң хер биримизиң ыкбалымыз, тарых ятыр, ата-бабаларымызың гуран дөвлетлериниң бизиң ядымыздан чыкып гиден тире-тайпалары агзаяр. Я-да болмаса, бейик селжукларың империясыны алып гөрелин. 1040-нжы йылдан 1194-нжы йыллар аралыгы. Территориясы Өзбегистаның, Овганыстаның, Түркменистаның, Эйраның, Ырагың, Сирияның, Палестинаның, Закавказйәниң ерлешйән ерлери. Бу орта асыр түркмен дөветлигиниң иң бир бейик дережә етен дөвүдир. Онуң илки-башкы пайтагты Рей шәхери болупдыр, соң Мары шәхерини (хәзирки Түркменистаның Мары велятында ерлешйәр) пайтагт эдинипдирлер.

Бейик селжук империясыны эсасландырыжы Микайылың оглы ве Селжук ибн Дукакың агтыгы Мухаммет Тогрул бегдир. Кынык тайпасындан.

Бу бейик империяның даргайшы хем бизе шу гүн улы сапак болмалы, онуң нәхили даргандыгы хакында эсерлер, кинофильмлер, спектаклар доредилмели. Тарыхда хемме зат бар, йөне ондан сапак алмак герек, дине шол герек.

XI-XIII асырлар, Языр или. Территориясы Гүнорта Түркменистан ве Түркменистаның гүнбатыры. Эсасландырыжы ады роваята өврүлен Языр хандыр. Пайтагты Шәхрислам. Бу довлет язырларың ягны хәзирки гарадашлыларың башда дурмагында инцән улы сыясы бирлешме болупдыр, әгирт гүйже өврүлипдир.

1097-1231-ниң йыллар. Хорезмшалар девлети. Территориясы Орта Асыя, Эйраның ве Овганыстаның демиргазык болеги, Закавказйөниң бир болеги. Пайтагты Көнеүргенч /хәзирки Түркменистаның Дашховуз веляатында/. Довлети эсасландырыжы Ануштегиниң оглы Кутб ад-Дин Мухамметдир.

XIV-XVI асырлар. Салырларың довлет бирлешиги. Территориясы Гүнбаттар ве демиргазык гүнбаттар Түркменистан. Эсасландырыжы ады роваята өврүлен Салыр Газан я-да Газан Алп, Алп ата. Бу довлет бирлешмесинде түркменлериң бәш саны улы тиреси-- салырлар, әрсарылар, текелер, ёмутлар, сарыклар бирлешип, улы бир довлети, гүйжи эмеле гетирипдирлер. Магтымгулың бир довлете гуллуқ этсек бәшимиз диен арзувы хем шу гечмиш тарыхыны билйәнлиги үчин.

Йөне башга бир ягдайы хем беллемели. Тогрул бегиң ве бейлеки бейик селжук беглериниң заманындан бир дәп болан зат бар.

Басылып алнан ве тәзе эленен ерлер селжукларың якын гарындашларына ве айратын тапавугланан ве иш битирен түркмен серкерделерине пайланып берлипдир. Шу ер юрт пайланышыгы эсасында-да айры-айры озбашдак династиялар эмеле гелипдир. Бу болса өз гезегинде ене ве ене озбашдак түркмен-селжук довлетлериниң доремегине гетирипдир. Олардан 1092-1117-нжи йыллар аралыгында яшан Сирия селжукларының довлетини, 1092-1307-нжи йыллар аралыгындакы Кирман селжукларының довлетини, ене шол йыллар аралыгындакы Түрк селжуклар довлетини, 1157-1194-нжи йыллар аралыгындакы Брак селжукларының довлетини гөркезмек болар.

Әйсем, империяның, довлетин даргамагының дүйп себәплерине аралашмаздан, дине оларын яшан йыллары барадакы гысгача маглуматлары гетирмек билен хем, биз өз милли идеямызың дүрли тарыхы довлетлерине гөз айлап билерис. Овнук ханлыклара болдунмек, ягны түркмениң херси өзүне хан диен дүшүнже хем йөне ерден дөрән зат дәл. Бу эййәм, бир тарапдан, өзүңи гүйчден гачырмак. Икинжи тарапдан болса, эркинлик, азатлык хем озбашдак яшамак ислеги билен баглы. Диймек, түркмен довлетлеринде эркин, азат яшайыш шертлерини үпжүн әдйән берк канунлар ишленип дүзүлмәндир я-да узагындан шол канунларың ерине етирилиши говшаддылыпдыр. Бу болса озбашдак ханлыкларың доремегине гетирипдир.

Шейле ханлыкларың түркменде башга бир халклара гаранда дийсең кән боландыгыны биз кәте гөз оңүне-де гетирип билмейәрис. Йөне мунуң үчин хем ене тарыха йүзленмек етерлик. Ёкарда агзалан селжук довлетлеринден башга, Кичи Асыяның бүтин территориясында, ягны бар еринде айры-айры түркмен тайпалары гарашсыз ханлыклары, бегликлери доредипдирлер.

Бу ханлыklar көпләнч өзлерини эсасландырыжыларың адыны готерипдирлер. Ине, шоларың гысгача маглуматы.'

Тулунидлер /868-905 /, Ихшидидлер /935-969 /, Измир беглиги /1081-1098 /, Дилмачогуллары беглиги /1085--1193/, Данышмендидлер беглиги /1092-1178'/, Сутукидилер беглиги /1092-1202 /, Ахлатшахлар беглиги /1100-1207/,

Артукидлер беглиги /1102-1408/, Ыналогуллары беглиги /1098-1183 /, Меңгүйчидлер беглиги /1072-1277 /, Ербил беглиги /1146-1232/, Чопаногуллары беглиги /1227-1309/, Гараманогуллары беглиги /1256-1483/, Ынанчогуллары беглиги /1261-1368/, Сахып Атаогуллары беглиги /1275-1341/, Перванаогуллары беглиги /1277-1322/, Меңтешогуллары беглиги. 1280-1424/, Жандарогуллары беглиги /1299-1462/, Гареси огуллары беглиги /1297-1360/, Гермияногуллары беглиги /1300-1423/, Хамыдогуллары беглиги /1301-1423/, Сарыханогуллары беглиги /1302-1410/, Айдыногуллары беглиги /1308-1426/, Текеогуллары беглиги /1321-1390/, Эретна огуллары беглиги /1335-1381/, Дулкадыр огуллары беглиги /1339-1521/, Рамазаногуллары беглиги /1325-1608/, Добурча Түрк беглиги /1354-1417/, Кады Бурханеддин Ахмат беглиги /1381-1398/, Эшрефогуллары беглиги /XIII асырың орталары.--1326/, Берчемогуллары беглиги / XIII асыр/, Тәжединогуллары беглиги /1348-1428/, Ярлукидлер беглиги /XIII/Эмирогуллары беглиги /XIV асыр/.

Биз бу маглуматлары, түркменлерин овнук бегликлерини йоне ере ятламзок. Олар бизиң ата-бабаларымызың довлет гурмак тежрибесиниң нәхили улы хем овренерликлидигини гөркезйәр. Шол гурлан довлетлеринң бары-ёгы отуз-қырк яшанлары-да, узаграк довам эденлери-де бар. Йоне шол овнук дийилйән довлетлеринң хем копүсиниң дүниәни сарсдыран СССР-ден хас кән яшандыгы велин гызыклыдыр. Диймек, биз оларың тарыхыны хокман овренмели. Йоне bize тарых хич вагт гүйчлери бөлмели дәлдигини, милли идеяны диңе бир битеви гүйч хокмүнде амала ашырмак мүмкиндигини гөркезйәр.

Милли идеяны, ягны өз довлетини гурмагы, оны абадан сакламагы, онуң канунларыны ишләп дүзмеги ве шол канунлары берк тутмагы биз шу гүн мекдеп партасындан овренип башламалы. Тарыхчылар, доредижилик интеллигенциясы тарыхы хем, шу гүнүң дүниә тежрибесини хем, өз ялнышлыкларымызы хем хемме тараплайын овренмегиң үстүнде, ялныш үстүнде ишлеселер, диңе пейда боларды.

Биз хәзир ХХ асырың ахырында абсолют шалыга, ягны хәкимиятинң бир адамың элинде жемленип, хакыкат йүзүнде хәкимиятсизлигиң эмеле гелмегине дучар болдук. Мунуң себәби, бир тарапдан, бизиң не-хә өз тарыхымызы, не-де дүниә тарыхыны говы билйәнлигимиздир. Биз ярым-ялта окап, ярым-ялта билимли, соватлы болдук. Шу ярым-ялта соватлылык хем бизиң сәхел кынчылыга учран вагтымыз йүзүмизи, хакыкы болшумызы ачды дуруберди. Биз инди өз ярым-ялта пикирленишимиз билен, юртда болуп гечйән затлары гөрүп-билип дурсак-да, оңа хич бир чәре тапмаярыс. Бу барада пикир этмекден хем гача дурярыс. Шейдибем өз налажедейинлигимизи боюн алмажак болярыс.Өз говшаклыгымызы гизлейәндирис өйдйәрис. Эмма түркмениң гарашсыз довлети барада, онда болуп гечйән затлар барада хәзир бүтин дүниә билйәр ахырын. Газетлер, әркин журналистлер бизиң юрдумыздакы дүниә гүлки фактлары биреййәм жар этдилер ахырын. "Хичден гич ягшы" дийип бир ажайып сөз бар. Гижем болса биз бу гүн өз тарыхымыза, шу гүнүмизе йүзленмели. Бу бизиң хер биримизиң боржумыз. Шонун үчинем ене тарыха йүзленлин. Түркмен тарыхындакы атабеглиги хич бир жәхтден унутмак болмаз. Атабеглер селжук шазадаларының, гелжекки довлет әрлериниң, серкерделеринң чагалықдан тербиечиси болупдылар. Соң олара өз хызматлары үчин улы юрт ерлери бөлүнип берлилдир. Соңра бу атабеглеринң кәбири озбашдак түркмен довлетлерини доредидилер. Оларың ичинде ин гүйчлүлери Беридлер /1117-1154/, Зеңидлер /1127-1259/, Ил-Дензидлер /1146-1225/, Салгуридлер /1147-1284/ болупдыр.

Кичи Асыяның, Эйраның ве Закавказйәниң территориясында хем әгирт улы түркмен довлетлери дорәпдир. Олар Акгоюнлылар /1350-1502/ ве Гарагоюнлылар /1380- 1469/ довлетлеридир. Акгоюнлылара баяндыр тиресинден болан династия шалык этсе, гарагоюнлылара түркмениң агалык әдижи тирелеринден ене бири болан бахарлы тиреси баштуганлык әдидир.

Түркмен довлетлеринден ин бир дурнуклысы, гүйчлүси Осман империясы /1299-1922/ болупдыр. Бу империя 623 йыл өмүр сүрүлдир. Бу империяның дуйбүни тутужы түркменлеринң гайы тиресинден болан Османдыр. Бу империяның Пайтагты Ыссамбыл шәхеридир.

Булардан соң Акгоюнлылар ве Гарагоюнлылар девлетлери дарган бадына, түркмен тайпаларының бир топары хайдан-хай Эйрана гөчйәрлер ве ол ерде билелешип, өз араларындан ин бир батыр, башаржаң серкердәни -- Ысмайыл ша I Сефевиди оңе чыкарярлар. Ол болса өз гезегинде Сефевидлер девлетини доредйәр. Булара ил ичинде гызылбашлар хем дийилйәр. Ысмайыл ша 1510-нжы йыла габат Орта Асыяны басып аляр, Эйраның ве Азербайжаның галан бөлеклерини хем эелейәр. Сефевидлеринң довлети 1736-нжы йыла ченли довам әдйәр. Онсоң түркменлеринң авшар тайпасындан болан Недир ша орта чықар ве ша тәжини эелейәр.

Недир ша орән гысга вагтда иннән улы довлети, хакыкатда Недир шаның империясыны доредйәр. Ол өз довлетиниң дүзүмине Эйрандан башга бүтин Түркменистаны хем, Өзбегистаның Хорезм, Бухара ялы велаятларыны хем гиризйәр. Закавказйәни, Овганыстаны, Демиргазык Хиндистаны басып аляр.

Недир ша 1743-нжы йылда өз адамлары тарапындан чапылып олдүрилийәр ве онуң гуран довлети йылдырым чалтлыгында даргадылар.

Шондан соң түркменлерде хемме тараплайын довлет диер ялы улы бир довлет доредилмейәр, йоне олар өзлеринде довлетинң ве довлетлигиң кәбир алакатларыны саклап галарлар. Өзлерини гораярлар, кәбир халатларда кесеки басыбалыжылара гаршы билеликте горешйәрлер. Хан сайларлар, белли бир жемгыетчилик дүзгүнлерине боюн әгйәрлер.

Шу ягдайда түркменлер 1881-нжи йыла, Россияның басыбалыжылыклы йоришине габат гелиёрлер. Хэзир Түркменистанда Хатыра гүни хөкмүнде белленилийән 12-нжи январь түркменлерин өз долетлерини гуруп, регуляр гошун доредип, кесеки душманлара гайтавул бермәге тайын ягдайда болуп билмәнлиги хем шуны башарманлыгы үчин гырлан сенесидир. Йөне бу түркмениң өз долетсизлиги хем дагыныклығы себәпли гырлан еке-тәк сенеси дәлдир, мундан өнде Газават гыргыны хем, бейлеки улулы-кичили гыргынлар хем бардыр. Довлетсизлик, өзүни горамага тайын болуп билмезлик гапланлы-ёлбарслы, мөжкли-тилкили женнеле элин ярагсыз гирен ялы бир затдыр. Ол женнелде сениң хачан ве киме ав болжагың белли дәлдир. Биз бу хақыкаты бүгин тарых боюнча гөрдүк ве кән парчаландык.

Тарых тарых боляр. Түркменлерде айдылышы ялы, «Өтен гышын совугы ёк.» Йөне биз өз тарыхымызы овренмесек ве ондан нетиже чыкармасак, шу гүнки батгалыклардан абат чыкып билмерис. Өзем тарыхы овренмек шу гүнки гүне дүшүнмек билен утгашыклы алынып барылмалы. Шонун үчинем Орсьетдәки 17-нжи йылда амала ашырылан хөкүмет агдарышылығы ве шондан соң 24-нжи йылда доредилен Түркменистан Совет Социалистик Республикасы барада-да, онуң озбашына түркмен довети болмандыгы хақында-да айтмагымыз зерур. Ёгса, түркмениң абрайлы шахырлары "Йигрими дөртдүр доган йылы түркменин" дийип гошгы хем языпдылар, абрайлы багышылар бу гошыгыны айдым эдип хем айдыпдылар.

Бу доветин нәхили озбашдак довет боландыгыны етмиш йыллап айдып билмедик-де болса, бу гүн оны озал коммунистик партияның түйдүгини чалып, гызыл билет гөтерип везипә етенлерин ислендиги айдып билйөр. Догрусы, олар башгалара, ягны шол йылларда хорлананлара гезек бермән, озлери пида чекен адам болуп, гөрешен киши болуп гүрлейёрлер. Бу довүрде түркмениң доветинин дине ады барды, ёгса оны Гайгысыз Атабаев, Недирбай Айтаков ялы әрлер белли бир дережә етиржек болуп хем сынаныпдылар. Эмма олар репрессия машынының агзына габат гелипидилер, атува хөкүм эдилепидилер. Түркменистан Совет Социалистик Республикасы дийилиён доветин не өз бир алып барян дашары я-да ичери сыясаты болупды, не-де бир өз ыкдысадыетине әрки барды. Ол йөне чиг мал базасыды, түркмен халкы болса, шол чиг малы ишләп чыкарырды, ишчи гүйжүди. Йөне бу йылларда түркмениң халк хөкмүнде белли бир дережеде аңына айланмага, окамага, билмәге, өсмәге, аң тайдан беркемәге аз салымлык хем болса пурыжа аланлығы хакдыр. Түркмен халкының ичинден соватлы, билимли адамларын чыкып башланлығы, белли бир оңегидишлигин боланлығы инкәр эдилмели дәлдир. Бу довүр хем оңки довүрлер ялы, сынмаз түркмен доветини гурмага тайынлык вагтыдыр.

Милли идеяның амала ашжак дөври, ягны хақыкат-да хәзирки заман Түркмен доветинин эсаслары 1991-нжи йылың 27-нжи октябрында, СССР-ин даргамагы билен гойлуп башланды. Ине, бизин тарыха сыяхат эдип, белли-белли тарыхы довүрлери ятлап, ахыры айтжак болян задымыз хем шу, ягны түркмен доветинин хақыкы гурлушыгына шерт дорәнлиги, онуң эсасларының барлығы ве гойланлығы. Шол эсаслары bize тарыхың өзи гоюп берди, йөне шол тарыха бизин халкымызың мердана огуллары хем гатнашды. Олар бу тарыхың кын довүрлеринде гелжекде доремели түркмен довети үчин, милли идея үчин башларыны гойдулар. Йөне бизин милли идеямыз, өз доветимизи гурмак арзувымыз долы амала ашды дийип, аягымызы узын салып ятыбермәге ягдаймыз ёк, ол әнтеклер болмазам. Себәби түркмен довети яны гуруляр, яны онуң эсаслары гоюляр. Шонун үчинем бу барада гүррүн эдениңе дегйөр дийип пикир эдйөрин.

Әйсем-де болса, тарыхы пурсат гелди, СССР даргап, түркмен доветлилизине ёл ачылды. Түркменлер озлерини гарашсыз довет дийип дүнйә жар этдилер, дүнйә-де олары ыклар этди. Он-соң түркменлер озлеринин дүнъеви демократик хукук доветини гурияндыкларыны жар этдилер, дүнйә-де гурубәр бакалы дийди. Эмма түркмен доветинин башында дуран адамлар коммунистик режимин мекдебини, эгриликлерини хем икийүзлүликлерини кемсиз овренен ёлбашчыларды. Олар дүнъеви демократик хукук довети диймегин нәмәни аңладяндыгыны дүнйә-хә дәл, мекдеп оқувчысына-да дүшүндирип билжек дәлдилер. Себәби муна оларың хениз өзи дүшүненокды. Олар бу дүшүнжелери түркмен интеллигенциясының аз санлы дызмач хем милли идеяны өне сүрйөн векиллеринин агзындан эшидипдилер. Әйсем-де болса, Гөроглы ялы гахрыманлары аңында доредип, арзулап, әлмыдама әркин хем азат дурмушы арзулан түркмен халкы гарашсыз Түркменистанда өз милли идеясына егерлик амал этмәге, оны гурмага тайынмыды? Бу совала бир агыздан тайын дәлди дийип жогап бермек мүмкин. Прибалтика доветлери, халклары СССР даргамазындан хас оң өз га-

рашсыз дөвлетлерини гурмага тайындылар Эмма Түркменистаның халкы СССР даргамазындан он бу барада пикир этмекден хем дашдады. Олар чиг мал тайярлардылар, пагта йыгып, говача отап, аңкалары ашыпды, мал ызында серсенилдилер. Ёлбашчылар, жұбүси гызыл билетли коммунистлер болса, шол чиг мал планларының ерине етирилмегине гөзегчилик эдйәрдилер. Хер бир халкың милли аңының дережесини кесгитлейән милли интеллигенция бизде говы осмәнди. Йөне шейле-де болса, интеллигенцияның айры-айры векиллери, языжылар, художниклер, журналистлер, алымлар милли идеяның сүгүнлерини галдырмакда говы хем дөвребап пикирлери өңе сүрүп чыкыш этдилер. Эмма оларың бу пикирлери дөвлетиң башында отуран өңки коммунистлер тарапындан берк гайтавула сезевар болды, халк көпчүлигинде болса голдав тапмады. Шейлеликте, Түркменистан ене өз милли идеясындан, беркарар дөвлет гурунмакдан дашлашып башлады. Догры, бәш йыллап шовхунлы, дабаралы гүррүңлер эдилди. Битарап болунды, ачык гапылар сыясаты ыглан эдилди ве хоқүмети доландырыжы өзүни ики гезек гахрыман дийип ыглан этди. Көп-көп бош сөзлер айдылды, язылды, ялан созленди. Йөне шол яланың гаршысына чыныны айтжаклара ёл берилмеди, олар юртдан ковулды, түрмелере, дәлиханалара дыкылды, булар белли хақыкатлар. Йөне бизиң хеммә белли хақыкатлары гайталап я янжап отурмак ниетимиз ёк. Биз мундан леззетем аламзок. Эмма хақыкатың ахыры ярып чыкяндыгыны айдасымыз гелйәр.

Түркменистандакы ягдайың говулыга алып бармажагыны өңүнден айданлар хорлук хем зулум горен болсалар-да, Түркменистаның президенти бу гүнки кризиси долы болмаса-да боюн алып башлады.

Онуң гечен йылың декабрында улы дөвлет маслахатында сөзлән sozi муна анык мысалдыр. Биз инди өзүмизден хич зат айтман, дине түркмен ёлбашчысының сөзлерини цитирләп хем ягдайы гөз өңүне гетирип билерис. Биз муны милли идеяның XX асырың ахырында нәхили ягдая сезевар боландыгыны аян этмек үчин шейле эдйәрис. Түркменистаның оба хожалык экинлери бабатда дүшен дережеси я-да умуман дөвлетдәки ягдай кәте президентиң хақыкаты айтмагына я-да бөлеклейин боюн алмагына себәп боляр. Ол арада оба хожалык ишгәрлери билен улы дөвлет маслахатыны гечиренде шейле дийди: "маллары дагытдык. Эте-де табыраңзок. Ири шахлы малларың дең ярысы кемелди, харам оленлери йигрими процентден гечип башлады. Муңа ким жогап бермели? Я сизиң Ватаныңыз ёкмы, ынсабыңыз ёкмы, иманыңыз ёкмы? Худайыңыз ёкмы? Обаларда техниканы хем дагытдыңыз. Тәзе гелен техника-да гуя гиден ялы. Янгыч меселесинде хем хасап-хесип йоредилмейәр... Дине малдарчылыкда хукук горайжы ишгәрлер 200-е голай женаят ишини гозгадылар. Нирәни барласаң мал етенок, малың хасабы ёк. Хайсы бириңизи басып чыкжак? Пагтада хем галплык әденлериңизиң хайсы бириңизи женаята чекжек?" Цитатаның соңы.

Бу гүррүңлер, президентиң боюн алмалары юртада, огурлыгың, опурылышыгың шейле бир дережә етенилигини, милли идеядан хич бир зат галманлыгыны гөркезйәр.

Ине, бизиң юрдуң башында отуран ёлбашчылар "дүньеви демократик хукук дөвлети" диймегиң нәмедигине дүшүнмейәрдилер диййәнимиз шу ерден гелип чыкяр.

Әйсем, дөвлет нәме билен гүйчли? Гүйчли хәкимият диййилйәни нәме? Бу, озалы билен, канунлы дөвлет диймекдир. Темирлениң сөзлери билен айтсак, канунсыз дөвлет ялаңач адам ялыдыр, оңа хер ким серетмәге чекинер, бейлеки бир тарапдан болса, канунсыз дөвлет гапы-әпишгесиз, үсти ачык жайдыр, оңа ислән гирер ве ислән чыкар. Түркменистанда ягдайларың шейле дережә етмеги, ягны "хайсы бириңизи басып чыкжак?" дийлен хала барлып етилмеги, огурлыкларың көпчүликлейин хәсиете эе болмагы бирден дөрән зат дәл. Дөвлетде канун ёк, болан канун хем бержай эдилмейәр. Шу ягдай хем огурлыгың копелмегине, шу гүнки президенти алжырадан дережесине ве түрмә басаң" бүтин халкы басып чыкаймалы бир ягдая гетирийәр.

Догры, дине бир ёлбашчылар хем дәл, халк көпчүлиги хем милли идеяны алып гитмәге, дөвлет гурулушыгына долы гүйжүнде гатнашмага тайын дәлди. Муны биз боюн алмалы. Себәби ёлбашчылар шол халкың белли бир бөлеги болуп дуяр, олар халкдан гаты бир үзне дәл. Я-да болмаса, шол халкың ичинден хем ислендик адамы алып, ёлбашчы эдип гойсаң, эртир олам огурлыга йүз уряр. Бу әййәм жемгыетиң хем белли бир дережеде йүзүни гөркезәр велин, халкың хем өз милли идеясындан, асуда, кануны дөвлетде эркин хем азат зәхмет билен яшамак арзувындан дашлашандыгыны аңладяр. Я-да болмаса, бу ягдай миллетиң өз ислегини хем арзувыны кесгитләп билмез бир хала барандыгыны, дине инерция, әндик боюнча яшаяндыгыны ве херекет эдйәндигини аңладяр.

Ватаныңыз ёкмы, хурайыңыз ёкмы, иманыңыз ёкмы диен ялы батлы сезлер билен милли идеяны, довлет гурлушыгыны огурылышдан я-да опурылышыкдан халас эдип болмаз, бу белли. Йоне хокумет ёлбашчылары шейле созлер билен чёкленип, юртда кануны ве канунчылыгы ёла гоймаклыгы ене бир гүне, башга эйяма гойярлар. Эмма бу барада-да кичи дилден бёрде гүррүң эдйёрлер. Себёби, малдарчылыкда я бейлеки бир пудакда хасабын ве хасабатың ёклугының догры болшы ялы, небитгаз хем пагга совдасы, дашары ыкдысады гатнашыклар ве бейлекилер хақында-да хасап ве хасабат болмалы, президентиң өзүниң халкың онүнде хасабаты болмалы. Эмма президент өзүниң хич киме хасап ве хасабат бермейши ялы, өзгелерден хем дине бош сөз алмак билен чёкленмели боляр, хақыкы хасабаты талап эдип билмейёр. Бу бир тебигы, болаймалы затдыр. Себёби бу ягдай довлетиң эдара эдилишинден гелип чыкяр, умумы милли психологияның, пикир дережесиниң телперлигинден гайдыр.

Довлет ёлбашчысының акыл, аң хем үшүк дережеси, дүниё гарайшы халал ве харам диен затлар денечеррэк боляр, оларың бири артып, бири кемелсе, ягны харам артса, берекет готерилйёр диен ялы йонтем пикирде болса, бу ерде милли идея барада улы гүррүңлер артыкмак хем. Йоне шонда-да бу бизиң хокман этмели гүррүңимиз. Шонуң үчинде Түркменистандакы ягдайы, милли идеяның дүшен гүнүни беян эдйён ене бир цитатаны гетирелиң. Бу созлер хем хазирки Түркменистаның баштутанына дегишли: "1996-нжы йылда бизиң харамларымызың саны халкымызың ярысындан көпелипдир. Шонуң үчин берекет гитди. Элиңизи йүрегңизе тутуп, бир өз ички дуйгунызам барлап гөрүң. Халкыңыз үчин эдилмели ишлери этдиңизми? Я-да бош гүрлөп, дине өз аладанызы этдиңизми? Довлет ёлбашчыларындын башлап тё дайхан бирлешиклериниң ёлбашчыларына ченли, арчынлара ченли өзүне жай гуржак болса, өзүне бёхбитли иш болса деррев ерине стирйёрлер. Везипё гечйёр-де, деррев жай гурунып башлаяр. Эмма дайхан баянок..."

Догрусы, бу гүррүңиң нёхили лапыны кеч эдйёндигини айдып отурмак хем артыкмак. Себёби дийсен, бу гүррүң дүньеви хукук хем демократик довлетиң ёлбашчысының этжек гүррүңи дёл. Бисоват хем довлет дийилйён задың нёмедигини, асла довлети доландырмак дийлен задың нёмелерден дуряндыгыны билмейён ве аңына гетирмейён адамың гүррүңи. Бош гүррүң. Себёби бу вагт дуйгы билен, ак йүреклилик ве шуна мензешлер, харам-халал, хурай хем о дүниё билен горкузылян заман дёл, канунлар заманы. Довлетиң ёлбашчысы бир довүр-ё ёлбашчылар аз-овлак харам ийселер-де, жай гурунсалар-да, байлыгың өз юрдумыздан чыкып гидйён ери ёк дийип отурса, бир довүрем огурлап жай гурунярлар дийсе, я-да болмаса, өз бёхбитлерине ылгаярлар дийсе, догросы, нёме дийип, нёме айтжак. Биринжиден, жай гурунмак хем өз бёхбидиңи хас илери тутмак башлыкларың удуларындан башланяр. Бу бир. Икинжиден болса, өз бёхбидиң, умуман адамларың бёхбиди барада инди социализмиң өвреден бош гүррүңлери эсасында пикир йоретмели дёл. Элбетде, адам өз бёхбидине ылгар, оны чалтрак битиржек болар. Бу тебигы зат. Йоне адам, гой, ол ёлбашчы хем болайсын, өз бёхбидине кануның чёгинде ылгасын, жайыны кануның чёгинде, өз хасабына гурсун, довлетиң я-да халк эмлэгиыиң хасабына гурмасын. Гүррүң шу барада гитмели ахырын. Ене бир айтмалы зат болса, везипё гечениң өз бёхбидине ылгап башлаянлыгы барадакы гуррүңдир. Эйсем, бу нёмеден, ниреден башланан зат. Мегерем бу везипё белленйёнлерде милли идеяның ишден айрылянчам ойүми дүзедейин диен дүшүңже билен ерини чалшанлыгындан ве совет доврүниң ёлбашчыларындан өвренилен гылыклардан гайдяндыр.

Канунсыз юртда яшаян ве эртеки гүнүне ынамсыз, ягны эртир хем жаны саг болса иш тапып, өзүни ве чагаларыны ёклөп билжегине ынамы болмадык адам нёме эдер? Элбетде, ягдай дөрөн пурсаты огурлар, опулар. Бу совет доврүнде хеммелериң гөрөн задыдыр. Ёлбашчы беллендими, өзүни, ойүни, ишигини, доган гарындашларыны дүзедип, голдап уграр. Себёби ол эртир ишден айрылса өзүнде сан болмажагыны ягышы билйёндир. Түркмениң тэзе гурян гарашсыз довлети хем совет гурлушының көп дережеде, эсасанам биканунлыкда, эден-этдиликде, гүйч--гүйч етенликде довамыдыр. Бу болса эййём хут шу себёплере гөрё иңнён улы довлет хем болса дарган СССР-иң ыкбалының кичи довлетде гайталаянлыгының, онда-да орён чалт депгинде гайталаянлыгының мысалыдыр.

Президент Ныязовың Ашгабадың этегиндэки Мыратберди Сопыевиң ёлбашчылык эдйён дайхан бирлешиги барада айдан сөзи дине бир шол дайхан бирлешигине дёл, эйсем түркмен довлетине-де дегишлилиги билен догрудыр. "...ишлериң гидиши бир адама баглы болман, шол оба ким ёлбашчы болса-да сакланып дулар ялы бир механизм болмалы... Биз шейле жемгыети гурмасак, бир дуран

еримизде дурарыс." Цитатанын, соңы. Бу оран жайдар айдылан, хемем бираз кемтер гайдылан сөздүр. Жайдарлыгы, шол айдылан механзмиң канунлыгындадыр, ягны ислендик гурлушы саклаян кануның зерурлыгы барадакы хақыката гелинйәнлигидир, кемтерлиги болса, шейле жемгыетиң гурлулмадык еринде "бир дуран еримизде дурарыс" дийип, хақыкы ховпы гөз оңуне гетирип билмәнлигиндедир. Себәби биз дине соңкы йылларда бир дуран еримизде-де, ягны совет доврүниң дережесинде-де дуруп билмән, көп песе дүшдүк ахырын. Геп бизиң канунлы хем дүзгүнли довлет гурмадык ягдайымызда бир дуран еримизде асла дуруп билмежеклигимиздедир, дагажклыгмыздадыр.

Милли идеядан гурруң ачып, тарыхың бүгин довамындакы түркмен довлетлериниң гурлан хем дарган сенелерине үнси чекип, биз бир зады, бир пикири айратын ныгтамакчы болдук, олам болса түркменлериң өз милли идеясыны – довлетлигини саклап билмәнлиги себәпли сүлгүниң жүйжеси ялы дүниә пытранлыгыдыр. Хут шу ягдаям түркмени миллет хокмүнде, халк хокмүнде ысгындан дүшүрипдир, онун анының осүш дережесине зепер етирипдир. Шу гүнки аңсызлыктар, ягны элиме везипе гелди дийип огурлыга ятмак шол зепердендир. Мен-менлик ве өзге пикири, өзге гарайшы динлемөге чыдамсызлык шол аң зеперлериндендир. Гөриплик ве бахылык, яранжаңлык ве эжизе ганымлык, биadyлык, ага – ак, гара -- гара дийип билмезлик шол аң етмезлигиндендир.

Гадымы түркмен чопанларында бир дөп болупдыр, олар чага гүжүклери сайланларында бир тәре йүз урар экенлер. Ягны чага гүжүге берре токлың бокурдагыны чейнедип, яңкы ләши әкидип хол бир депәниң үстүнде гоюп гайдиан экенлер. Оңа ченли гүжүклери данып саклаян эканлер ве бирнеме ажыкдырыпдырларам. Онсоң гүжүклери багындан бошадыпдырлар ве оларың, ләше тарап атылып угранларына мәхетдел гапдалрактларына сүңк-саңк оклапдырлар. Шонда яңкы гүжүклериң сүңк-саңка совланы алып галынмандыр, хич зада совулман ләше тарап гидени болса говы гоюн ити болуп етишипдир. Бу бир мысал, тымсал. Йөне бу тымсалда улы маны бар.

Биз түркменлер хәзир өз гарашсыз довлетимизиң дүшен гүнүни, гелжекде башына гелжек белалары белли бир дережеде гөз оңуне гетирйәрис, билйәрис, муңа аңымыз хем етйәр. Эмма милли идея, өз довлетиң төверегинде жебислешмек ве онуң дүйп бәхбитлери барада аладаланмак, өзүмизе хем несиллеримизе гулук этмек bize башардып баранок. Биз бу пикирден я-ха даш, я-да етерлик эржеллигимиз ёк.

Түркмен менталитети, ягны хәсиети дийилйән бизиң милли идея, довлетлиге гулук этмегимизе пәсгел берйәр дийип бир пикир бар. Айдышларына гөрә, бир заман оран арасса адамлар хокмүнде таналан түркменлер соңкы тарыхы доврүлерде, әсасан хем ХХ асырда хәсиет бабатда гаты үйтгәпдирлер. Олардан ялан созем, огурлыгам, башга намартлыктарам, эрбет гылыктарам чыкяр. Бу айдыялар, бир тарапдан догры. Себәби довлетсизлик я-да дагыныклык, бакналык хем өлүп-йитип гитмек ховпы миллети сандан чыкарып-да, онуң менталитетини үйттедип-де, оны бипарх я-да теркидүниә шекилли бир махлуга өврүп-де билер. Эмма миллетиң аңы болан интеллигенция шу хили махлуклашмактыга гаршы дурмалыдыр, бу онуң везипесидир. Миллетиң менталитети интеллигенцияның өз гүйжүне ынанмагы ве миллетиң аңына тәсир әдип билмеги билен өзгерер. «Түркмен халкы налажедеин, диңе Алланы чагырып отыр» дийип, бар зада әл салгап болмаз. Гайта шейле ягдайда халкың дүниә яйран огулары аң тайдан, милли идеяның төверегинде жебислешмелидирлер.

Еврейлериң икинжи жахан уршундан соң Ысрайыла йыгнанып, өз довлетлерини гурушы милли идея вепалылыгың бир нусгасыдыр. Биз түркменлер Әйрана, Овганыстана, Ыракдыр Сирия, Арабыстана ве Европа юртларна, Аркалашык довлетлерине яйрап, диңе өз гүзеранымыз, шу гүнүмиз билен болсак, бу эййәм бизиң милли идеядан дашлашандыгымызың аламатыдыр. Биз өз ата бабаларымызың довлетлиге нәхили улы гүйчлери гояндыктларыны, нәче довлетлер доредендиклерини несиллеримизе етирмелидирис, бу ише өзүмиз хем чын йүрекден берилмелидирис.

Әлбетде, кынчылыктар хақында, өз етмезчиликлеримиз барада мен кән доврән болмагым әхтимал. Йөне бизиң ишимизи еңиллендирйән, милли идеяны амала ашырмагы эльетерли бир дережеде гоян үстүнликлермизин хем бардыгыны айтмалы. Ол бизиң довлетимизиң ата ватан Түркменистаның хақыкат йүзүнде, чыгры территориясы челгиленип, хут түркменлериң гагнашмагында биреййәмден барлыгыдыр доредилленлигидир. Бзиң везипәмиз, милли идеяның әсаслары, шол бар довлети аман-әсен өне әкитмекдир. Гой, шу идея бизи гелжекде овнук түркмен

гүррүнлеринден, даваларындан сапласын ве милли идея – довлетлиликге гезек геленде дине чын оне сүрүлсин, диңе хақыкат дабаралансын. Мен шу пикир барада бүтин түркменлер болуп келле довулмегини иследим хем-де илдешлеримин бу гүррүни довам эдерине гарашырын.

Арслан Чарыяров, ылымларың докторы.

ЭДИБИЯТ

ТҮРКМЕН НАКЫЛЫНА ГОШМАЧА

Эдер-эдер, хер ким өзүне эдер,

аңсат-аңсат эденине дүшүнмез,

эдер-эдер, хер ким өзүне гидер.

хем гелмезе гиденине дүшүнмез.

Эденинден янар, өртенер соң-соң,

өзүнден, өзүнден гайдып геленсон.

Эдер-эдер, хер ким өзүне эдер,

эдер-эдер, хер ким өзүне гидер...

Йоне адам өз-өзүне зулм эдип,

хемем өз-өзүне сүмүлип гидип,

МЕН НИРЭ ГИДЕЙИН...

Мен нирэ гидейин, агам Жангелди?

Ёгса инди ортенмәйин дийипдим,

Кән ковланан, яраланан кейик дей.

жанымы якмайын дийипдим ядап.

Ене гамлы гозлеримден ган гелди,

Хем бир тешне, хем ярадар кейик дей,

Ёгса инди агламайын дийипдим.

мегер, мундан шейдип безикйәр адам.

Мегер, шейдип ирийэр дүньс-доврандан,
довран нире, эжир билен азаб-а!

Хана, сие метжит саяр овнанлар,
а бир овнан зовладып дур азана . . .

Йыкылан көчелер, гөмүлен ёллар
метжиде дәл, мейлисхана элтипдир.

Кеч гелип талана дүшен ыкбаллар
эсиз ит ялы ыкяр селкилдәп...

Етилмез мензилим ялана учрап,
арзувым армана айланыпдыр-а!

Иле баш боланлар хапа дей сычрап,
шерден, бет небисден шайланыпдыр-а!

Ша мар дейин ак бәбеге овсунан,
томсы-гышы, язы-гүйзи ләгирип;
дойдумы ёк ил хунуна сувсаның,
гандымы ёк ган ичдикче гәгирип...

Мен нирә гидейин, агам Жангелди,
кән ковланан, яраланан кейик дей?

Ене гамлы гозлеримден ган гелди,
ёгса инди агламайын дийипдим...

ДҰЙШ БИЛЕН ХУШУҢ АРАЛЫҒЫ

Бу ниреден өвсен шемал,
ниреден гелен хазан би?
Түркмен дүнийә дилег саяр,
"Гыздыржак -- дийип – газанмы."

Бу ниреден дөрән нысак,
бу ниреден чыкан мода?
Түркмен кейп чекжек дийип,
ар-намысын берийэр ода!..

Бу ниреден гелен бела,
бу не сонсуз азгынчылык?
Депә чыкан бөгүрип йөр,
ләбикли ятыр ынжалып...

Асыл нирде өзүм мениң
нирелерден гелиән гайдып?
Соранларым гитди дурман,
өз ёлуна айдым айдып...

МАҢА ГЕРЕК ЗАТ

Мең башыма ша төч герек дәл, гүлүм,
кәте сең оңүнде эгип дурсам бес!

Мең дилиме бал-яг герек дәл, гүлүм,
кәте сең лебиңе эңип дурса бес!..

Мең эгнине йылдыз герек дәл, гүлүм,
кәте сең балдырлаң дегип дурса бес!

Мең дөшүме нышан герек дәл, гүлүм,
кәте сең гөвсүни эмип дурса бес!

ХАЛЫК ГАРАЖА

КАЙТАМАН БИР КУН

Конларга корилди хаёл каноти,
Такдирим- армонлар тугилган тугун...
Бу сунгги умиднинг сунгги имдоди,
-Мен ватанга кайтаман бир кун!

Махзунман, мажрухман, маглуб эмасман,
Ул маддох тудага мансуб эмасман,
Дуст- душман кошида махжуб эмасман,
Мен ватанга кайтаман бир кун!

Севги гунох булса- гунохкор узим,
Нахот очик кетар дунёдан кузим...
Бугзимда гаргара- айтажак сузим,
Мен ватанга кайтаман бир кун!

Орзуим юлдузи- булди адолат,
Эзгулик изладим. курмадим шафкат.
Саклаб куксим аро мехрини факат-
Мен ватанга кайтаман бир кун!

Рух - сахро гирдоби, вужудим- олов,
Хамон хадикдадир хаклигимдан ев,
Канчалар куймасин кахрин килиб гов...
Мен ватанга кайтаман бир кун!

Жонимга олурман такдир зарбини,
Олбохдан сурарман халким дардини,
Суртгали кузимга хоки- гардини-
Мен ватанга кайтаман бир кун!

ЁДГОР ОБИД

ТЕЕНЕ, ХЕНЕК, ЁМАК

ГАЙГЫСЫЗ ЧҮРИ

Тиръеккешлеринң мейлисинден *«КИНАЯЛЫ КЫССА»*

Сүпүк тиръкилер тиръекден доюп, мейлис гурап отуран ерлеринде Түркменбашыдан гүррүн ачып (гүррүннң башы хемме ерде Түркменбашы), оны магтап, овгүсини етирийәрлер. Сози Сойұналы башляар:

-Аха-ав, кәрдешлер, Түркменбашымызың жаны саг болсун! Ол найбашы адам! Аслында шу соз нәхили айдылмалы - найбашымы я-да наайбашымы? Сойұналы бу sozi ики хили айдып, копманьлы хилегәр йылгырды. - Вагтында етишәйипдир түркмен тиръеккешлериниң дадына. Шу болмаса биз халыс гутарайжак экеник. Ит ялы ызына дүшүп йорен кбечилерден хем милиселерден ол бизи дындарды. «Дагы - дуwара бәш грам тиръек үчин хич бир адама азар берәймән» дийип, олар берк табшырды. Башымызы этегимизе салып диен ялы бир баша бир баш тиръеги Түркменбашың саглыгына чекип, озбашымыза эденимизе дәл дийирмән гезип йоренимиз нәмә дегмейәр, мерхеметли сүпүклер?

-Сойұналы,гечирерсиң - дийип, Мырадалы бирден Сойұналың созүни болди.

-Шу гүн-ә ширеден йүкүни мазалы тутупсың ойдйән? Сыясатчы бол-а! «Мерхеметли сүпүклер!» дийип йүзленен болянмы бу отуран салгымлара. Сойұналы гатырганяр:

-Салгым - бейлеки дийип, бу хорматлы хем Түркменбашыдан тиръеги аркайынлыкда чекмәге пата алан жемагата дил етиржек болма! Түркменбашы бизиңем башымыз. Нәме үчин ол bize баш болуп билмейәрмиш? Жемгыетде Горбачевың перестройкасы болалы бәри копкирлиликте хатда ичи пикирлиликте-де ёл ачылды. Эгер өзбек шахыры Мухаммет Салыхын айдышы ялы мекирлик этмек яшайшың бир гөрнүши, огурулык этмек башга бир гөрнүши, яранжанлык этмек ене бир усулы болян болса, онда хақыкаты айтмак нәме үчин яшайшың башга бир ёлы болуп биленок? Мен бу гаты жай айдиан сөзе ене-де бир зат гошмак ислейәрин. Хақыкаты айтмак нәме үчин яшайшың башга бир ёлы болуп биленок? Мен бу гаты жай айдылан сөзе ене-де бир зат гошмак ислейәрин. Хақыкаты айтмак Түркменистанда тиръек чекмекден эрбет горленсон, онуңам яшайшың бир гөрнүши болмага хақыдыгыны айдасым гелйәр.

-Ай, йүрежигим бол-а. Огры гәти говшак боляр дийилени-дә. Сен дурмушдан ыза гаян. Бейдип озүни аклажак болуп йорме, биз айып иш эдемизог-а. Бизиң кәримизе Түркменбашың ози ёл ачды. Бу-да түркмен демократиясының айдың делили. Мырадалы Сойұналыны угруна ковды:

-Бир баш тиръеги чексен, Түркменбашың саясында хемме зат гүлала гүллүк. Мундан артык нәме кейп болуп билер ойдйән? Бу анрыбаш кейп. Шундан бери кесилмәверәли, нәмеден кесилсегем. Бизе шу мыдарымыз боляр. Элимизден шу сымымыз билен нохут ялы тиръегимизи алмасалар боляр. Гарашсызлыгың bize берен пейдасы гаты улы, адамлар! Биз инди хич киме гарашлы дәл. Гарашсызлыга, Ватана, Түркменбаша дил етирсем дилимем гурасын, өзүмем гурайын. Яшасын Түркменбашы! Бизе шол болса боляр. Башга хич ким, хич зат герек дәл.

Сойұналы Мырадалың бирден башга - башга перде - ден гопмасында мүнкурлик аламатыны гөрүп, өзүне ынанылмайандыгына кине эдип, чыныны айтмакдан чекинмейәндигини созледи:

-Икимиз дил етирмесегем, шу кәримизи довам этсек, ыншалла, гуарарыс. Дилимиз велин озүмиз гурасагам сайрар. Йөне сенден башга хич ким, хич зат герек дәл дийип күпүр гүрлеме. Дүнийәде Түркменбашыдан башга-да көп ягышы затлар хем ягышызалалар бардыр. Олары инкәр этмек болмаз.

-Бардыр, бардыр! - дийип, Мырадалы Сойұналың диенлерини тассыклады. Йөне биз озүмизи тиръеге мазалы алдырдыпдырыс. Башга зат кәнбир гозүмизе гөрнүбем дуранок. Горүңсе-де

үмезленип горүнийәр. Әдил үмрүң ичинде ялы. Бизин өзүмизем башгаларың гозүне, гөвнүме болмаса, үмезленип горүнийән ялы.--Сойұналы ұлпеди билен бир дил тапанына бегенип, сөзүни ымгыр мохүм нетижелер чыкармак билен тамамламагы макул билди:

-Ыкдысадиетин шу гүнки ягдайында Түркменбашының тирьек барада алып барян сыясаты гаты догрумыка дийәрин. Хәзир Түркменистан оран кын доври башындан гечирйәр. Она гечиш я-да он йыллык абаданчылык доври дийилйәр. Гечиш доврүнде етмезчиликлер, ногсанлыклар оран көп боляр. Шолар болшунданам агыр гелмез ялы тирьек чекмели. Меле ёрга дийип она йоне ерден айтмандырлар. Агыр ёлда меле ёрга мүнсең, йүкүң еңлән ялы боляр хем етжек мензилиңе тиз етйәрсин. Хер мензилде бир мысгалдан тапылып дурса басым Европан демократиясына хем базар гатнашыкларына-ха дәл, Американың ызындан етерис. Тирьек бизин манлаймыздан диреди. Бейлеки затларың гытлыгында, тирьегем гыталайса, ине шонда горерсин гатыны. Йоне, худайым оны горкезмесин, тирьеги бол этсин!

АЯЗХАН ЧАРЫКЛЫЕВ

ТҰРКМЕЛЛЕР ДЕГИШЙӘРЛЕР

Бире гоңшусындан сораяр :

-- Айлыгың нәчәйт сең ?

-- Иң песи-дә...

-- Оняңмы онсоң ?

-- Өлмез - одә етйәр, йоне еллик гүн кочә чыксам ыгынсызлыктан йыкылярын.

* * *

Түркмен телевидениесиниң дикторы :

-- Инди болса, эзиз - мәхрибан томашачылар, биразаяк аракесме әдйәрис. Ёгса сиз, телевизорың оңүнден айрылып билмән, хуг ач өлжек...

* * *

Гуш фермасының мүдири совхоз директорының янына гелйәр :

-- Башлык, товуклара гойберилйән ийми чалшырмасак болжак дәл, бар товук гырылжак.

-- Шу вагт нәчеси гырылды ?

-- Хәзир хичисем гырланок, йоне мең бага бакып отуран өкүзим өлди...

* * *

Телевизорың оңүнде :

-Бәх, шу гарры дикторларданам ядадыг-ов! Шул аял телевизор дөрәли экрандан айрыланок...

- Ай , яш гыз ялан созләп отурса, хич ким ынанмаз диййэндирлер-дә . . .

* * *

Түрмеде бир туссаг бейлеки туссагдан сораяр :

- Бәрик нәдип дүшдүң ?

-Банк ярдым, гаравулынам өлдүрдим. Сен нәдип дүшдүң ?

-Адам хукуклары барадакы демонстрация гатнашдым.

-Бай-бов, ишиң пыррык экен онда.

* * *

Бир түркмен бейлеки бир түркмениң янында зейренйәр:

--Биз-ә валла, гүнде бореклир манты, гутап ийип бизар болдук.

--Вей, оң ялы болса, какмач атынсаңыз болмыямы?

--Нәме, кәдиден какмач болямы?

* * *

Бир түркмен газет алжак болуп, киоскча йүзленйәр:

--«Түркменистан» берсенизләң ?

Газет сатыжы киоскчы:

--«Түркменистан» гутарды.

--Онда «Ватан» берәйиң?

--«Ватанам» сатып гутардык.

--Болмаса «Несил» бериң-дә?

--«Несилем» галмады .

--Онда сизде нәме галды ?

--Нәме галсын! ? Шу моллаң гөтүне чалымдаш бир адамың портретлери я хейкеллери болаймаса . . .

* * *

абадың Хитровкасында бириниң ойүни дөкйәрлер. Узак гөзлегин довамында өйден тиръек чекилийән түйдикдир сим, пелтели чыра тапыляр.

олды, бесдир, инди башга зат гөзләбем отурмарыс — дийип, сүлчи милиционер хош болуп йылгыряр.— Суд этмәге шу тапан затларымызам естерлик

--Нәме дийип суд этжек, нәме эдипдирин мен? -- дийип, өй эеси гең галяр.

--Тиръек чекйә дийип суд эдерис, ине тиръек чекилийән гураллар тапылды ахырын.

--Онда мени бир эйәм аял зорлады дийип суд этмели экениңиз.

--Нәме, сиз аялам зорладыңызмы?

--Ёк, йоне мен дүңйә инелим бәри менде шоңам гураллары бар-да.

* * *

депедәки Сапармырат хажы метжидине айланып гөрән гөкдепели бир мугаллым ажы йылгыряр:

--Гөкдепәнем гелим - гидимли ери ики болд-ов!

--О нәхили? -- дийип, янындакы онуң йүзүне чинерилйәр.

--Ай, өң дине дәлихана барды-да...

КИНАЯЛЫ ПӘХИМЛЕР

Бол - элинлиге гарк болян көмеге чагырмаяр.

ич ким өз багтыны өзгелер билен пайлашмаяр, йоне хесретини велин, бүгин дүңйә билен бөлүшмәге тайын.

Эгер адамың эдере иши ёк болса, хөкман бир топар акмаклык эдер.

Хемме зат айдылан, йоне хеммеси эшицилен дәл.

таның дили шейле бир узын боляр, муны гөрүп, кәте онуң аягының гаты келтежикдигини ятдан чыкарярсын.

Әхли айдылан зада баш атып отуран адамы кәте ажайып сөхбетдеш хем хасапаярлар.

Туркмен или» журналыны чапа тайярлан
Кумамырат Кыяс.

Подготовил к печати журнал
«Туркмен или» Кыясов Джумамурат.
Адрес редакции: Москва, e-mail: valg 130 @ glasnet . ru

Ашгабадың Хитровкасында бириниң ойүни дөкйәрлер. Узак гөзлегин довамында өйден тирьек чекильән түйдикдир сим, пелтели чыра тапыляр.

--Болды, бесдир, инди башга зат гөзләбем отурмарыс — дийип, сүлчи милиционер хош болуп йылгырар.— Суд этмәге шу тапан затларымызам етерлик

--Нәме дийип суд этжек, нәме эдипдирин мен? -- дийип, өй эеси гең галяр.

--Тирьек чекйә дийип суд эдерис, ине тирьек чекильән гураллар тапылды ахырын.

--Онда мени бир эйәм аял зорлады дийип суд этмели экениниз.

--Нәме, сиз аялам зорладынызмы?

--Ёк, йөне мен дүйә инелим бәри менде шоңам гураллары бар-да.

* * *

Гөкдепедәки Сапармырат хажы метжидине айланып гөрөн гөкдепели бир муталлым ажы йылгырар:

--Гөкдепәнем гелим - гидимли ери ики болд-ов!

--О нәхили? -- дийип, янындакы онуң йүзүне чинерилйәр.

--Ай, өң диңе дөлихана барды-да...

КИНАЯЛЫ ПӘХИМЛЕР

Бол - элинлиге гарк болян көмеге чагырмаяр.

Хич ким өз багтыны өзгелер билен пайлашмаяр, йөне хесретини велин, бүгин дүйә билен бөлүшмәге тайын.

Эгер адамың эдере иши ёк болса, хөкман бир топар акмаклык эдер.

Хемме зат айдылан, йөне хеммеси эшидилен дәл.

Яланың дили шейле бир узын боляр, муны гөрүп, кәте онуң аягының гаты келтежикдигини ятдан чыкарярсың.

Эхли айдылан зада баш атып отуран адамы кәте ажайып сөхбетдеш хем хасапаярлар.

«Туркмен или» журналыны чапа тайярлан
Жумамырат Кыяс.

Подготовил к печати журнал
«Туркмен или» Кыясов Джумамурат.
Адрес редакции: Москва, e-mail: valg 130 @ glasnet . ru